

АРХІВИ МИКОЛАЇВЩИНИ В КОНТЕКСТІ АРХІВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 1917–1925 рр.

У статті висвітлено трагічні події в архівній сфері Миколаєва й Миколаївської губернії в період 1917–1925 рр., під час яких було втрачено більшу частину історичної документальної спадщини Миколаївщини дореволюційної доби, а також діяльність архівної комісії судово-слідчої секції Миколаївської ради робітничих і військових депутатів (1917 р.), Миколаївської комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів (губОВАКу, 1920–1921 рр.), Миколаївської архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти (1920–1921 рр.), Миколаївської губернської архівної секції при Губполітосвіті (1921–1922 рр.). Придільно увагу спробам реформування архівної галузі в Україні за часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. Однак, реальна реорганізація архівної справи на Миколаївщині розпочалася від встановлення радянської влади, проте радянські органи спершу використовували архіви в боротьбі з політичними опонентами, згодом у цілях дослідження історії революції. У 1917–1925 рр. архівні документи на Миколаївщині знищувалися масово під час воєнних дій, паливної та паперової кризи. Попри всі декларації про захист архівів більшовицькому урядові, втім як і урядам Української Народної Республіки, в тих умовах не вдалося запобігти втратам українських архівів. Орієнтовно за період 1917–1925 рр. на Миколаївщині загинуло щонайменше 5 млн. архівних справ періоду до 1917 р., більш за все постраждали архіви у повітових центрах і волостях.

Ключові слова: архіви Миколаївщини; державний архів Миколаївської області; архівна комісія при судово-слідчій секції Миколаївської Ради робітничих і військових депутатів; Миколаївська комісія з вилучення та утилізації архівних матеріалів; Миколаївський губОВАК; Миколаївська архівна комісія при музейній секції Позашкільного відділу губнаросвіти; Миколаївська губернська архівна секція при губполітосвіті; Ян Ряппо; Антон Добровольський; Георгій Ільгісоніс

На кінець XIX ст. місто Миколаїв було одним із найбільших у Російській імперії центром суднобудування та міжнародної торгівлі, насамперед зерновими. У Миколаєві знаходилися дипломатичні представництва 20 держав світу. Бурхливо розвивалися різні галузі економіки, банківська сфера, культура, наука, освіта. В місті проживало понад 100 тисяч мешканців, більше, ніж 40 національностей, активно працювали громадські, благодійні, національні товариства. Інтенсивними темпами розбудовувалася сільськогосподарська округа навколо Миколаєва. На підприємствах, в установах і організаціях функціонували відомчі архіви. На розі вулиць Спаська і Глазенапівська (буд. № 5) розташовувався міський архів, який приймав і зберігав документи місцевих органів державної влади та самоврядування. У Миколаєві знаходився один із найбільших в Російській імперії військових архівів – Центральний Чорноморський військово-морський архів, у сховища якого зберігалися документи з історії Чорноморського флоту, портів Чорного моря, суднобудування, починаючи від п. пол. XVIII ст. Щоправда не існувало єдиного органу для управління архівною справою, однак в усіх архівах були призна-

чені відповідальні архівісти і розроблені правила роботи.

Під час революції та громадянської війни (1917–1921 рр.), а згодом і в повоєнний час, на Миколаївщині відбувалися події, що не сприяли збереженню історичної документальної спадщини в архівах. Історія архівів Миколаївщини цього періоду не висвітлена в науковій літературі, тому більшість дослідників досі задає цілком зрозумілі питання про те, куди поділися історичні документи періоду до 1917 р. й чому так мало їх лишилося в наших архівах. Автор статті – директор Державного архіву Миколаївської області відповідає на ці питання у повсякденній роботі й досліджує історію архівів Миколаївщини [1]. Мета цієї чергової публікації полягає в з'ясуванні перебігу подій 1917–1925 рр., під час яких втрачено більшість історичних документів дореволюційного періоду. Автор розглядає історію миколаївських архівів у контексті загального історичного процесу розвитку архівної справи в Україні.

27 лютого 1917 р. у Петрограді почалося повстання, а на ранок наступного дня монархія впала й влада перейшла до Тимчасового уряду. Це стало поштовхом

до піднесення національно-визвольного руху українського народу: 4 березня 1917 р. у Києві проголошено Українську Центральну Раду. Восени 1917 р. у складі Центральної Ради при Департаменті мистецтв Генерального секретарства освітніх справ створено Архівно-бібліотечний відділ на чолі з Олександром Грушевським. Відділ намагався здійснити реєстрацію архівів в Україні та вживати заходів до запобігання їх знищенню [2]. Хоча у др. пол. 1917 р. Миколаївська міська дума, низка проукраїнських налаштованих партійних і громадських організацій (крім Ради робітничих і військових депутатів), підприємств, у т. ч. робітники суднобудівних заводів, схвалили резолюції про позитивне відношення до Центральної Ради, реально діяльність Архівно-бібліотечного відділу жодним чином не впливала на місцеві події в архівній сфері.

6 березня 1917 р. у Миколаєві відбулося перше засідання Ради робітничих депутатів. 7 березня 1917 р. сформовано Раду військових депутатів на чолі із Ряппо Яном Петровичем (1880–1958 рр.). 23 квітня 1917 р. обидві ради об'єдналися в Раду робітничих і військових депутатів, обравши Я. П. Ряппо головою. 1909 р. Я. П. Ряппо закінчив Петербурзький університет, де вивчав юридичні, історичні, філологічні науки, а також східознавство й східні мови. Лютнева революція 1917 р. застала його в Миколаєві («застала мене як військово-мобілізованого»), щоправда тоді він належав до партії есерів [3]. Роль Я. П. Ряппо в історії України оцінюється неоднозначно. Освітяни є настільки некритичними, що в своїх працях майже відверто захоплюються його особистістю [4]. Я. П. Ряппо в їхніх очах – державний діяч в галузі народної освіти, український педагог (за національністю – естонець), теоретик системи народної освіти України 20-х рр. ХХ ст., заступник наркома освіти УСРР (1921–1928 рр.), фундатор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України), голова редакційної колегії журналу «Путь просвещения» («Шлях освіти»), автор праць з історії та теорії педагогіки і т. д.

Критичнішу оцінку діяльності Я. П. Ряппо надає у своїй праці «Миколаїв. Рік 1917. Червоні коліщатка» старший науковий співробітник Миколаївського обласного краєзнавчого музею Сергій Піскурьов [5]. Не варто тут переказувати зміст написаного С. Піскурьовим, адже читач може сам звернутися до його тексту. Зазначимо лише те, що він не оминув увагою арешти членів миколаївського міського управління та представників опозиційних до Ради робітничих і військових депутатів політичних партій. Арешти почалися 1917 р. й продовжилися 1918 р. С. Піскурьов досить емоційно описує здійснення арештів й не встигає зупинитися на технології їх підготовки. Однак саме це має пряме відношення до архівів та яскраво демонструє нам справжнього історика Я. П. Ряппо, котрий стояв у витоків історії миколаївських архівів радянського періоду, а також безпосередньо впливав на формування радянських центральних органів управління архівною справою в Україні. Очевидно, що цей «найосвіченіший» місцевий політик, «справжній ідеолог соціал-демократії, талановитий аналітик, стратег і

тактик, з хистом політичного передбачення» добре знався на тому, як можна використати архіви в боротьбі за владу.

У нарисі «Архивы на Николаевщине с 1917 по 1927 год» завідувач Миколаївського окружного архівного управління К. Й. Осипова та інспектор-інструктор С. П. Костін ще у 1927 р. написали про таке:

«Ряд ценнейших ведомственных архивов – Николаевского градоначальника, военного губернатора, жандармских управлений и охранного отделения – были немедленно изъяты в первый же период изменения форм государственного управления в Николаеве, именно по распоряжению Совета рабочих и военных депутатов, созданного 23 апреля 1917 года, и имевшего в составе своей канцелярии Судебно-Следственную Секцию, которая ставила своей задачей расследование преступных с точки зрения народно-революционной власти действий прежней администрации.»

«С этой целью Судебно-Следственная Секция собрала в своей канцелярии ряд дел губернатора, градоначальника и других административно-полицейских учреждений, устроив полки для них в своей канцелярии, но подобного рода заботы об архивном имуществе отнюдь не следует рассматривать как попытку концентрировать и сохранять от гибели архивные дела, и производит с ними действия чисто архивного характера, т.е. классифицировать их, систематизировать и составлять им описи; Архивная комиссия при секции была исключительно занята подготовкой изъятых дел к работе следственного аппарата. Напротив, мы имеем документальные данные, свидетельствующие, что Архивная комиссия при Судебно-Следственной Секции СовДепта разрушала архивные дела, разрывая их на части и прикладывая к следственному материалу те или иные части дел, грубо нарушая, таким образом, единство так называемого делопроизводственного фонда.»

«Единственной заслугой этих «архивных комиссий» на Украине является то обстоятельство, что они собрали у себя в губерниях все материалы, касающиеся истории революционного движения в данной местности, что послужило основным фондом для архивов будущих Истпартов» [6].

Отже, архівна комісія, створена при судово-слідчій секції Ради робітничих і військових депутатів у Миколаєві ще до офіційного оголошення більшовиками постанов Ради Народних Комісарів (далі – РНК) РСФРР від 24 листопада 1917 р. «Про суд» та від 5 вересня 1918 р. «Про червоний терор», була зайнята виключно дослідженням архівних документів у цілях вилучення з них відомостей про інформаторів охоранки, агентів таємної поліції, представників різних політичних сил та інших даних, цікавих слідчим. З архівів і фондів канцелярії військового губернатора, канцелярії градоначальника, міської поліції, жандармського відділення, політичного розшуку й інших установ архівна комісія відбрала відповідні категорії справ, навіть влаштувала власний архів для їх зберігання. Разом із підготовкою документів для слідчих, співробітники архівної комісії видавали й звичайні архівні

довідки. Архівна комісія здійснювала публікації у місцевій газеті Ради робітничих і військових депутатів «Известия», переважно списків членів монархічних організацій та інших контрреволюційних елементів. У результаті своєї діяльності судово-слідчої секції створила 307 архівних справ, які вона передала на зберігання до власного архіву. Загалом штат судово-слідчої секції налічував 10 співробітників, однак реально працювало лише шість: Непомнящий (голова), Д. Сизов (секретар), Пушкін, Галк, Лівшиц, В. Усіков (у 1918 р. комісар держмайна у складі Миколаївської Ради народних комісарів), М. Макотинський (у 1918 р. комісар народного здоров'я в складі Миколаївської Ради народних комісарів), Филярський (ім'я та по батькові цих осіб у документі не зазначені) [7]. Аналогічні судово-слідчі секції Рад робітничих і військових депутатів із архівними комісіями при них 1917 р. було створено не лише в Миколаєві, а й в інших містах колишньої Російської імперії. Вони допомагали більшовикам у реалізації політики «червоного терору».

25 жовтня 1917 р. у Петрограді відбувся більшовицький переворот. 26 жовтня 1917 р. Миколаївська Рада робітничих і військових депутатів підтримала більшовиків у Петрограді та проголосила себе «вищою владою» в місті. 11–12 грудня 1917 р. у Харкові проходив 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад, котрий визнав Україну Радянською Соціалістичною Республікою, сформував перший радянський уряд і заявив про свою «непорушну дружбу з великим російським народом». 18 лютого 1918 р. у Миколаєві обрано Раду народних комісарів: комісаром освіти став Я. П. Ряппо [8]. До кінця лютого 1918 р. він навіть встиг розробити детальне положення про Комісаріат народної освіти. До завдань комісаріату належала «усебічна підтримка – матеріальна, ідейна, моральна – всіх культурно-освітніх починань як муніципальних, так і приватних. Загальна мета всіх заходів полягала у висвітленні й збагаченні духовного життя країни та виведення її з болісної кризи до повного народовладдя і світлого соціалізму, творчості». Комісар освіти мав наглядати за усіма культурно-освітніми закладами, в т. ч. й архівами та бібліотеками [9]. Однак, радянська влада протрималася у Миколаєві лише до середини березня 1918 р.

За часів Гетьманату (29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.) у складі Міністерства народної освіти та мистецтв Української Народної Республіки функціонувало Головне управління мистецтв і національної культури, очолюване Петром Дорошенком. До складу Головного управління входив Архівно-бібліотечний (Бібліотечно-архівний) відділ, керівником якого з 1 квітня 1918 р. став Вадим Модзалевський (у січні 1918 р. на цій посаді ще перебував О. Грушевський, який згодом очолив бібліотечну секцію відділу) [10]. Цей відділ фактично був правонаступником Архівно-бібліотечного відділу Департаменту мистецтв Генерального Секретарства справ освітніх Центральної Ради. Відділом було запропоновано здійснення реєстрації архівних документів на території України [11]; повернення документів, вивезених із українських архівів до Московського архіву Міністерства юстиції (до цього архіву вивозилися документи й з Миколаєва також) та

інших російських архівів [12] і плани архівної реформи в Україні. Згідно з «Плянном організації архівної справи на Україні» члена архівної комісії при Бібліотечно-архівному відділі Івана Каманіна, передбачалося створення при Міністерстві народної освіти Головного архівного управління в складі двох відділів: архівно-адміністративного та архівно-наукового. Головне архівне управління мало розвинути в Україні «пляномірну сітку архівних інституцій». Першою серед архівних установ мав стати Український Національний Архів із археографічною комісією та археологічним інститутом. Цей архів концентрував би документи вищих державних установ, а також тих адміністративних і судових органів, повноваження яких поширювалися на всю територію країни. У Києві, Харкові та Одесі мали постати красиві архіви для зберігання документів до XVIII ст. включно. Третє місце посідали б губернські «зконцентровані» архіви для зберігання документів XIX ст. із губернськими науковими архівними комісіями при них, а четверте – повітові «збірні» архіви з повітовими науковими архівними комісіями при них. Передбачалося, що повітові архіви передаватимуть документи місцевих адміністративних і судових установ через 25 років зберігання до губернських «зконцентрованих» архівів; вони, в свою чергу, через 50 років, – до краєвих архівів; а ці архіви виокремлюватимуть справи загальнодержавного значення для передавання їх до Українського Національного Архіву. До повноважень наукових архівних комісій мало належати відбирання на зберігання архівних документів відповідно губернських, повітових, волосних установ [13]. О. Грушевським був розроблений Статут Українського Національного Архіву [14]. 18 вересня 1918 р. В. Модзалевський направив до Міністерства народної освіти доповідну записку про реформу архівної справи в Україні, в основу якої покладалася ідея про поширення власності Української Держави «в особі Головного управління мистецтв і національної культури, Національного Архіву Української Держави в Києві і губерніяльних Архівів і Комісій по місцях» на «архівні діла всіх відомств, які непотрібні для біжучого діловодства». Розуміючи всю складність архівної реформи, В. Модзалевський пропонував встановити перехідний період, навіть у кілька десятиліть, протягом якого місцеві архівні комісії, що матимуть статус «державних інституцій», розбиратимуть архіви різних відомств, визначаючи найважливіші документи, які передаватимуться до Національного архіву або залишатимуться на місцях у концентрованих губернських архівах [15].

Хоча в сучасній українській історіографії вважається, що за доби Гетьманату сталися певні позитивні зміни в економіці, галузях освіти та культури, а в архівній сфері, як бачимо, був запропонований план реформ, Миколаївщини ці зрушення не торкнулися. 17 березня 1918 р. німецько-австрійські війська увійшли до міста. У Миколаєві був встановлений окупаційний режим [16], заручниками якого стали не лише люди, а й архіви.

Під час окупації Миколаєва німці здійснили обшук у міському архіві, прагнучи знайти заховану серед архівних справ зброю. Вони скинули справи зі стела-

жів на підлогу. Однак, за свідченням завідувача архівом Антона В'ячеславовича Добровольського, «самих справ німці не пошкодили» [17].

«Справи поліцейських і адміністративних установ за час переміни влади, зібрані до [Судово-] Слідчої Секції СовДепії, зазнали деякого пошкодження. Частину матеріалів (градоначальника, охранки і жандармського управління) в період правління Гетьмана було офіційно вилучено та спалено, і лише невелику кількість цих найцінніших для історії документів було заховано місцевою культурною працівницею, зав[ідувачкою] Миколаївської громадської бібліотеки тов. Кухарською (прізвище – так у документі, насправді Пухальською [18]), яка за власною ініціативою зберігала їх у себе на квартирі...». Такі відомості про знищення цих справ залишили у своєму нарисі від 1927 р. К. Й. Осипова та С. П. Костін [19].

У «Довідці до архівного фонду Миколаївського охрального відділення» від 4 червня 1929 р. К. Й. Осипова, щоправда, повідомила протилежну версію знищення справ архіву судово-слідчої секції Ради робітничих і військових депутатів: «У 1919 г. велика кількість справ охрального відділення Жандармського управління з нез'ясованих причин була спалена групою підпільних у дореволюційний час робітників. Незначна частина справ архівного фонду охрального відділення Жандармського управління була виявлена Микол[аївським] Окрархівом, зберігалися вони в Микол[аївській] громадській бібліотеці. На думку бібліотечних працівників, ці справи надійшли до Бібліотеки у період евакуації Радянської влади в 1919 р. під час приходу білих, були заховані в бібліотеці й зберігалися колишньою зав[ідувачкою] бібліотеки О. Л. Пухальською, нині померлою» [20]. Після смерті О. Л. Пухальської, врятовані нею документи надійшли на зберігання до Миколаївського окружного архівного управління.

Цілком зрозумілі причини знищення за часів Гетьмана П. Скоропадського документів охранки, жандармського управління, градоначальника саме в них члени судово-слідчої секції знаходили прізвища й адреси осіб, до яких потім з'являлися «летючі загони» Ради робітничих і військових депутатів із арештом або конфіскацією майна. У разі спалення цього архіву членами колишнього більшовицького підпілля, причини теж не вимагають пояснень (очевидно знищення документів відбулося коли більшовицька влада впала під наступом денікінських військ): використання документів управління політичного розшуку та жандармського відділення за умови поразки більшовиків у боротьбі за владу загрожувало їм репресіями. Якби там не було, архівні документи – свідчення чорних справ – стали жертвами людських страхів і помсти.

1918 року (точно число і місяць встановити не вдалося) до Миколаєва прибув «за дорученням Московського Головного архівного управління» професор Семенов-Зуссман (прізвище – так у документі, ім'я та по батькові не зазначені). Разом зі студентами місцевих учбових закладів, він розбирав справи міського архіву й укладав «для Центру» список найцікавіших із них [21]. Важко встановити представником якої інституції насправді був Семенов-Зуссман, оскільки в

1918 р. у «Центрі» (Москві та Петрограді) функціонували Союз російських архівних діячів (створений 18 березня 1917 р.), члени якого увійшли до заснованого 2 квітня 1918 р. Центрального комітету з управління архівами (16 квітня 1918 р. перейшов у відання Наркомату освіти РСФРР), а 8 червня 1918 р. замість нього створено Головне управління архівною справою при Наркоматі освіти РСФРР. Всі інституції претендували на керівництво архівами в провінції, пропонували проекти архівних реформ і відряджали до місцевих архівів своїх інспекторів. У їхніх нетрях поступово сформувалися основні положення, покладені в основу ленінського декрету від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію й централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці» [22]. Факт відбирання Семеновим-Зуссманом документів для «Центру» важливий, оскільки він свідчить про зацікавленість більшовицької Росії в цінних історичних документах миколаївських архівів, які в значних обсягах за часів радянської влади вивозилися до архівів Москви і Ленінграда. Ймовірно також, що «професором Семеновим-Зуссманом» був Зусман Самуїл Соломонович (1880–1937 рр.), котрого 1918 р. дійсно відряджено до України, щоправда від Російської публічної бібліотеки (Петроград), науковим співробітником якої він був тоді, або від Петроградського університету, де він викладав філософію. Метою цього відрядження було відбирання книжок, періодичних видань, рукописів для комплектування Російської публічної бібліотеки в Петрограді. С. С. Зусман зустрічався з В. І. Вернадським, на той час головою Комітету з організації Української Національної Бібліотеки. Вчені обговорювали можливість співпраці обох бібліотек із обміну цінними й рідкісними книгами та рукописами. Однак, ці плани не здійснилися, оскільки події відбувалися в «період, коли тут [в Малій Раді Російської Публічної Бібліотеки] надто болісно реагували на прагнення України порвати з Росією, і здається, це відіграло визначальну роль» [23]. Можливо, цей самий С. С. Зусман також мав доручення й щодо архівів та з метою відбору цінних історичних документів завітав до Миколаєва.

В Україні черговий проект архівної реформи був представлений В. Модзалевським 11 січня 1919 р. вже урядом Директорії (14 листопада 1918 р. – 10 листопада 1920 р.). У ньому передбачалося передавання всіх архівів державних установ, «непотрібних для біжучого діловодства», до відання Головного управління мистецтв і національної культури; розроблення й прийняття закону про те, що власником усіх державних архівів в Україні є Українська Народна Республіка; заснування Національного Українського Архіву; створення місцевих губернських архівів і архівних комісій для керування архівною справою в губерніях (у Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Києві, Сімферополі) та видання спеціального закону, який би регламентував їх діяльність; йшлося також про забезпечення збереженості поміщицьких і приватних архівів [24]. Однак, цей проект, як і попередній, лишився нереалізованим через політичні події.

Декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду від 6 січня 1919 р. Україну проголошено Украї-

нською Соціалістичною Радянською Республікою (далі – УСРР). 29 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд перейменовано на Раду народних комісарів (далі – РНК) УСРР із реорганізацією відділу освіти на Народний комісаріат освіти (далі – Наркомос) УСРР, який, як зазначалося в декреті від 6 червня 1919 р. «Про народний комісаріат освіти», здійснював загальне керівництво справою освіти й соціального виховання на території УСРР, а також контролював та інспектував усі культурно-освітні заклади. У складі Всеукраїнського комітету охорони пам'ятників старовини та мистецтва (далі – ВУКОПИС), створеному 3 лютого 1919 р. у Харкові при Наркомосі УСРР, уже 8 лютого 1919 р. була заснована архівно-бібліотечна секція, яку очолив історик-архівіст Віктор Барвінський. Після переїзду більшовицького уряду з Харкова до Києва, з квітня 1919 р. головою архівної секції (відділу) ВУКОПИС'у став Вадим Модзалевський [25], котрий, прийнявши цю посаду, фактично перейшов на бік більшовиків.

30 березня 1919 р. у Миколаєві відділ народної освіти опублікував постанову про заборону захоплення або реквізиції архівів без його відома [26].

1 квітня 1919 р. РНК УСРР видала декрет «Про передачу історичних пам'ятників і предметів мистецтва до відання Народного Комісаріату освіти УСРР», в якому вказувалося, що «архіви знаходяться під охороною Народнього Комісаріату Освіти. Жадне відомство або установа, заховуючи за собою користування архівом, не має права знищувати документи без дозволу Народнього Комісаріату Освіти» [27]. У звіті «про роботи Архівної Секції ВУКОПИС'а» від 1 липня 1919 р. В. Модзалевський знову наполіг на необхідності проведення архівної реформи, основними заходами якої мали стати передавання всіма відомствами своїх архівів до відання архівної секції ВУКОПИС'у, створення «єдиного архівного фонду», заснування «центрального Всеукраїнського Головного Архіву», а на місцях: в губернських містах – «Губернських Архівів», у великих повітових містах – «Пітових Архівів». Адміністративним органом, що мав би керувати архівною справою у всеукраїнському масштабі, повинно було стати «Центральне Архівне Управління» при Наркомосі УСРР, а в губерніях – «Губернські Архівні Управління» [28]. З метою реалізації реформи були розроблені проекти положення про «Всеукраїнський Головний Архів» та його штатного розпису, а також проект положення про створення губернських архівів і їх штатних розписів [29]. 23 липня 1919 р. В. Модзалевським направлено до Секретаріату Відділу позашкільної освіти Наркомосу УСРР «Положення про управління Державними Головними і Загальними Архівами в Україні», яким керівництво архівною справою покладалося на Наркомос УСРР та безпосередньо зосереджувалося в руках «директора Всеукраїнського Архівного фонду», котрий водночас мав би стати «головою Головної Архівної Ради», «начальником Головного Архівного Управління» й «завідувачем Всеукраїнського Головного Архіву». У губерніях управляти архівною справою мали «директори Губернських Архівних фондів», котрі очолювали б «Губернські Архівні Ради», були

начальниками «Губернських Архівних Управлень» і завідувачами «Губернських Загальних Архівів». У повітах очолювати архівну справу мали б завідувачі «Пітових Загальних Архівів» [30]. Цього ж дня, 23 липня 1919 р., В. Модзалевський направив до Секретаріату Відділу позашкільної освіти Наркомосу УСРР пояснювальну записку щодо проекту загальної архівної реформи в Україні, в якій констатував незгодженість декретів РНК УСРР та їх невиконання навіть у Києві [31], не кажучи вже про всю Україну. Як очевидно, Головне Архівне Управління почало функціонувати в Києві при Відділі позашкільної освіти Наркомосу УСРР десь наприкінці липня 1919 р., принаймні 18 липня 1919 р. Наркомос УСРР видав постанову про «реорганізацію архівної секції ВУКОПИС'у в Головне управління архівною справою та підпорядкування його Позашкільному відділу Наркомосу УСРР». Станом на 30 липня 1919 р. був набраний штат співробітників Головного Архівного Управління, а з 1 серпня 1919 р. їм мали видати посвідчення [32]. Однак, уже 11 серпня 1919 р. В. Модзалевський оприлюднив «Меморандум щодо архівної справи на Україні», в якому заперечив скорочення чисельності працівників Архівного управління й наголосив на позапартійності та аполітичності його діяльності [33]. Скорочення штатів було викликано воєнними подіями: більшовицький уряд готувався до евакуації. 17 серпня 1919 р. до Києва вступили війська Української Народної Республіки під командуванням Симона Петлюри, а вже наступного дня, 18 серпня 1919 р., – Добровольча армія генерала Антона Денікіна. Згодом, С. Петлюра відвів війська з Києва, а денікінці поширили владу майже на всю Україну й відновлювали на її теренах старі імперські порядки.

Відтак, напередодні вступу до Києва петлюрівців і денікінців з міста евакуювалися всі органи влади й установи більшовицького уряду. ВУКОПИС фактично припинив своє існування. Разом із евакуацією радянських органів влади з України за вказівкою військових до Росії вивозилися музейні та архівні фонди, котрі надходили до розпорядження «Московського Всеросійського Комісу» [34]. Однак, Архівне управління не евакуювалося разом із більшовицьким урядом, більше того воно не припинило своєї роботи аж до 15 жовтня 1919 р., коли розпорядженням Попечителя Київського Учбового Округу його приміщення були опечатані, а співробітники розпущені. З цього приводу В. Модзалевський писав: «Померле Архівне Управління, що виникло у вересні 1917 року за Генерального Секретаріату України, яке мало різні назви і в кінці кінців стало Головним Архівним Управлінням, мало майже винятково своїм завданням – спасіння архівів, що гинули масово, під час розрухи, й приведення до ладу того, що вдалося врятувати. Тому й робота Архівного Управління розділилася на дві частини: боротьбу за цілісність архівів й організаційну, що мала кінцевою метою проведення широкої архівної реформи в Україні. Можна сперечатися звичайно, наскільки правильно розуміло свої завдання Архівне Управління, чи правильні були покладені в основу його роботи думки, чи достатньо воно вміло відокремлювати головне від другорядного і так далі, але одне

безсумнівно – Архівне Управління переслідувало лише Архівну мету і робота його була зовсім аполітичною. Тому не дивно, що установа ця здавалася однаково корисною й необхідною для всіх урядів, що існували на Україні. Необхідність і корисність спеціального органу, що оберігав архівні матеріали від загибелі під час такого буремного хаотичного періоду історії, який переживаємо ми, були ясними – для Генерального Секретаріата, Української Центральної Ради, Гетьманського Уряду, Директорії, Радянської влади на Україні, і тільки тепер існування його визнано абсолютно зайвим, і воно знищене. Чому. Може воно змінило свій характер, може життя увійшло вже до колії й архіви знаходяться в безпеці, влаштовані, доступні кожному досліднику. На жаль, ні...» [35].

Зі вступом Добровольчої армії до Києва, спершу при Українській Академії Наук, а згодом при Університеті Святого Володимира почав функціонувати Комітет із охорони пам'яток історії та мистецтва на чолі із професором Митрофаном Довнар-Запольським. Цей комітет, як пише В. Модзалевський, повинен був замінити собою ВУКОПИС, однак він відразу став «ареною для зведення особистих і національних рахунків». В. Модзалевського та його соратника В. Міяковського звинуватили в більшовизмі, з усіх сторін вони чули заяви: «Архівне управління не існує». Член Комітету професор Михайло Ясинський обстежив Архівне Управління й підготував доповідь для Президії Комітету, після оголошення якої, вона винесла рішення про ліквідацію управління з 1 жовтня 1919 р., а також доцільність заснування в Києві «Архіву скасованих урядових установ». В. Модзалевський вважав, що Комітет зайняв агресивну позицію щодо Архівного управління, ще більш критичним до нього самого було ставлення М. Ясинського. В. Модзалевський обурювався з приводу звинувачень його в співпраці з більшовицьким урядом, він зауважував М. Довнар-Запольському, що той сам працював із більшовиками й не мав права «кидати в нього камінням і змішувати з грязюкою». Він писав, що протягом півтора року на чолі українських архівів намагався реалізувати архівну реформу в Україні, рятувати архіви від знищення, знаходити для них кошти й збільшувати чисельність архівістів. Однак, оскільки Комітет з охорони пам'яток історії та мистецтва спрямувався ставити різні перепони цій діяльності, він заявив про вихід із його складу [36].

Насправді діяльність Архівного управління так і не поширилася на всю територію України через певні політичні процеси й громадянську війну, не було умов й для реалізації реформи управління архівною справою. Так, у Миколаєві протягом 1918–1919 рр., кожна влада, що приходила до міста, користувалася документами архівів, намагаючись здобути в них потрібну інформацію. Архівісти миколаївських архівів за будь-якої зміни влади залишалися на своїх місцях, прагнучи всіма способами самотужки запобігти знищенню архівів. К. Й. Осипова та С. П. Костін у своєму нарисі зазначили, що архіви й архівісти в цей період не покидали архівів, «жили за традицією, своїм внутрішньо відомчим життям» [37].

Беззаперечно слід згадати про те, що уряд Директорії, останнім притулком якого стало м. Кам'янець-Подільський, видав низку постанов, що стосувалися з одного боку охорони архівів, а з іншого – вилучення документів для переробних паперових фабрик у зв'язку з паперовою кризою, що починалася в Україні [38]. Однак, ці розпорядження Директорії до Миколаєва не потрапили.

Наприкінці жовтня 1919 р. більшовицькі війська розгорнули наступ на Україну: 12 грудня 1919 р. вони вибили денікінців із Харкова, 16 грудня 1919 р. – з Києва, 29 січня 1920 р. – з Херсона, 30 січня 1920 р. – з Миколаєва, 7 лютого 1920 р. – з Одеси. Радянська влада цього разу остаточно встановилася в Україні, в Харкові відновив роботу радянський уряд, в т. ч. Наркомос УСРР та в його складі організовано Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС). 8 січня 1920 р. відбулося засідання архівної секції ВУКОПМИС'у, на якому йшлося про організацію заходів щодо поліпшення архівної справи в Україні [39]. Діяльність ВУКОПМИС'у тривала недовго й переважно він займався своєю реорганізацією [40].

11 грудня 1919 р. для сприяння Червоній Армії у боротьбі з денікінцями та ствердження радянської влади був заснований Всеукраїнський революційний комітет (далі – Всеукрревком) на чолі з Григорієм Петровським, який відновив органи радянської влади на місцях. Всеукрревком запровадив видавання архівам охоронних листів, у тексті яких вказувалося, що приміщення архіву не підлягає реквізиції і жоден документ не може бути вилучений з архівів без дозволу цього комітету [41]. 7 лютого 1920 р. Всеукрревком прийняв постанову, в якій йшлося про реєстрацію архівів і використання архівних документів, що не мали історичної цінності, в цілях паперової промисловості та в зв'язку з паперовою кризою, створення особливої комісії для експертизи цінності архівних документів і виділення їх на переробку [42]. 9 березня 1920 р. постановою Всеукрревкому комісії присвоєно найменування Особлива Всеукраїнська архівна комісія (далі – ОВАК), на неї покладалися охорона цінних у науковому відношенні архівів та вилучення й утилізація архівних матеріалів, що не мали ділової та історичної цінності [43].

Фактично першим документом, в якому окреслювалися основи радянської архівної політики в Україні стало «Тимчасове положення про архівну справу», схвалене Наркомосом УСРР 9 березня 1920 р. Усі архіви, урядові, громадські, монастирські й церковні, а також приватні архівні зібрання, оголошувалися загальнонародним надбанням і передавалися до відання «Архівних Секцій ГубКОПИСів Наркомосу» (Губернських архівних секцій при Губернських комітетах охорони пам'яток мистецтва і старовини Губернських відділів народної освіти) [44]. 20 квітня 1920 р. РНК УСРР затвердила постанову про націоналізацію і централізацію архівної справи в Україні, яка стверджувала проголошення архівів загальнонародним надбанням і їх передавання до відання Архівних секцій при Губнаросвітах [45].

20 січня 1920 р. колишня Херсонська губернія Російської імперії була поділена на Одеську і Херсонську (з губернським центром у м. Миколаїв). 25 грудня 1920 р. урядом УСРР Херсонську губернію перейменовано на Миколаївську. Вона поділялася на 4 повіти: Дніпровський, Єлисаветградський, Миколаївський і Херсонський. 22 листопада 1922 р. територію Миколаївської губернії включено до складу Одеської губернії.

Одеська губернія існувала з 16 квітня 1920 р. до 31 липня 1925 р. Миколаїв входив до складу Одеської губернії на правах повітового центру до 7 березня 1923 р., на правах окружного центру – до 3 червня 1925 р., коли губернії були ліквідовані й відбувся перехід на триступеневу систему управління [46]. Ці адміністративно-територіальні зміни є важливими для розуміння деяких аспектів архівної історії Миколаївщини.

Розвиток архівної справи у Миколаївській губернії дійсно гальмувався відсутністю центрального керівного архівного органу, який би координував роботу всіх місцевих архівів. Відтак, після остаточного встановлення радянської влади в Миколаєві опіку над архівами взяв на себе Миколаївський губернський відділ народної освіти (далі – Губнаросвіти). У лютому 1920 р. Губнаросвіти видав наказ, в якому пропонувалося «всім місцевим державним, громадським і приватним установам і організаціям, науковим товариствам, а також громадянам в тиждневий строк повідомити Відділ народної освіти про наявні в їхньому розпорядженні архіви та наукові колекції зі стислими вказівками на їх обсяги та зміст. Заборонялася робота й виїмка матеріалу з них без дозволу Відділу народної освіти... Вся відповідальність за невиконання наказу покладалася на повітові й волосні відділи освіти. Заборонялося як вивезення, так і продаж усілякого роду колекцій, старовинних речей, рукописів, історичних актів, грамот, книг, картин та іншого без дозволу Відділу народної освіти» [47]. В Миколаївській губернії не спостерігається створення й діяльності Губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ГубКОПИС'у). 5 березня 1920 р. Губернський відділ народної освіти реорганізовано й у його складі створено три підвідділи: шкільний, позашкільний і дошкільний [48]. Позашкільний відділ очолив вже відомий нам Я. П. Ряппо. У складі позашкільного відділу функціонувало кілька секцій, в їх числі: музейна з археологічною (або архівною) та археографічною комісіями при ній (очевидно ця секція була аналогом ГубКОПИС'у). 6 березня 1920 р. Губревком видав наказ про передавання всіх архівів у розпорядження Поліграфічного відділу Губраднаргоспу [49]. Це рішення фактично означало, що архіви віддадуть до паперових фабрик на переробку, тому на засіданні головної колегії Губнаросвіти 27 березня 1920 р. слухалося питання «про реквізицію архівів Губраднаргоспом» й було прийнято рішення клопотати перед Ревкомом, щоб у приміщеннях архівів ніхто без дозволу Губнаросвіти не розпоряджався через особливу важливість матеріалів, що там зберігалися [50]. З цього ж приводу 29 березня 1920 р. Я. П. Ряппо звернувся до Губревкому із таким листом:

«От 6/III с/г [6 березня 1920 р.] за № 26 был издан приказ о передаче всех архивов в распоряжение Губревкома (Полиграфический отдел), между тем по декретам В.И.К. [Всеукраинского Исполнительного Комитета] все государственные, общественные и частные архивы, являясь неприкосновенной реликвией государства, должны находиться в ведении исключительно Отдела Народообраза под непосредственным наблюдением археологической комиссии. Считая вышеупомянутый приказ Николаевского Губревкома неправильно понятым целым рядом учреждений, помимо этого переход архивов в ненаучные комиссии может нанести невознаградимый ущерб и гибель того, что является нашей историей, Музейная секция ставит в известность об этом Губревком. Стоя всецело на страже спасения культурных и научных памятников, мы обращаемся, во имя спасения их, к Губревкому с заявлением о необходимости разъяснения предыдущего приказа в том смысле, что все архивы должны находиться в ведении исключительно Отдела Народообраза. Помимо всего ставим в известность Губревком, что Музейной секцией создана специальная Археографическая комиссия, которая составляет сейчас, на основании ценнейших материалов, хранящихся в архивах, историю г. Николаева и в частности историю революционного движения в нем, ни разу раньше еще не исследованную, которая явится первым трудом по истории общественного и политического движения на юге России. Считаем принять срочные меры к спасению архивов и дать возможность продолжать работы научных комиссий. Заведующий[ий] Внешкольник[ым] Подотдел[елом] Я. Ряппо» [51].

Безпосереднім головою архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти став Ільгісоніс Георгій Мойсейович. Ймовірно Г. М. Ільгісоніс був за національністю, як і Я. П. Ряппо, естонцем і міг прибути до Миколаєва разом із ним (маємо відомості про те, що Г. М. Ільгісоніс народився 1895 р., на 1921 р. проживав у Миколаєві за адресою вул. Потьомкінська, 64 разом із дружиною та матір'ю, підготовлені ним документи доводять, що він добре знався на архівній справі). За збереження пам'яток старовини й мистецтва відповідала Е. Макотинська. Загальний нагляд і керівництво архівною роботою здійснював С. А. Семенов (Семен Анатолійович Зусер, керуючий всіма музеями міста). Збирання, охорона та вивчення архівних документів із історії революційного руху належали до обов'язків А. С. Коган. Адміністративними, медичними і санітарними архівами опікувався Є. І. Захар'яш. За архіви релігійних закладів, станових і національних організацій відповідала С. А. Толстова. Військово-морські архіви та документи закладів народної освіти перебували під наглядом Д. А. Ведмідь. Член секції Вольнов (ім'я та по батькові в документі не зазначено) не мав чітко визначених функцій [52].

К. Й. Осипова та С. П. Костін так описують у своєму нарисі роботу архівної секції тих часів:

«Деятельность Архивной Комиссии заключалась в опубликовании ряда законодательных мер (приказы Губисполкома), направленных к учету и охране архи-

вов в губернии и к разъяснению должностным лицам и учреждениям необходимости бережного отношения к имеющимся у них ведомственным архивам...

Затем Секция приступила к деятельному обследованию всех архивов и выборке из них материалов, касающихся истории города Николаева и истории революционного движения на Херсонщине. Был найден, между прочим, ряд дел имеющих чрезвычайно ценное историко-политическое значение, например: дело о Л. Д. Троцком, матросе Матюшенко, дело Петрацевца, Баласогло, Хрусталева-Носаря, дела бывших провокаторов, подробные донесения о стачках и чрезвычайно ценный комплект прокламаций и брошюр за 1906–1907 гг., дела относящиеся к пребыванию добровольческой армии в Николаеве, дела о подпольных С-Д [социал-демократических] и С-Р [социал-революционных] организациях.

Однако, подводя итоги работы Николаевской Архивной Секции (или Комиссии) при Наробразе, положившей первые шаги к объединению архивного дела на месте в одних руках (идея централизации архивного дела в руках высшего правительства), нельзя не заметить, что эта Комиссия производила одностороннюю исследовательскую работу в той части архивных материалов, которые по тем или иным политическим соображениям момента были наиболее нужными и интересными, игнорируя как чисто специальную архивно-техническую работу (сортировка дел, их классификация, систематизация и описание), так и архивно-научную работу по подготовке этих дел к историческим исследованиям, путем составления подробных научных описаний» [53].

Здається, що коментарі до тексту К. Й. Осипової та С. П. Костіна не потрібні. Без них очевидно, що Я. П. Ряппо спрямував роботу архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти не на забезпечення збереженості архівних документів, їх систематизацію й описування, а лише на виявлення матеріалів з історії революційного руху та громадянської війни на Миколаївщині.

Приблизно в травні 1920 р. Я. П. Ряппо переїхав до Одеси, де очолив Губнаросвіту та вступив до лав більшовицької партії, а в січні 1921 р. – до Харкова справляти свій внесок у розвиток народної освіти на посаді заступника голови Наркомосу УСРР, але присутність його в Наркомосі УСРР означала ще більший вплив на організацію управління архівною справою в Україні. Ймовірно, через від'їзд Я. П. Ряппо в Миколаєві змінили керівника архівної комісії. 13 серпня 1920 р. на цю посаду був призначений Вольнов [54].

У фондах держархіву Миколаївської області збереглися звіти архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти. У річному звіті за 1920 р. зазначено, що архівною комісією взято на облік архів Морського відомства (Центральний Чорноморський військово-морський архів), в якому зберігалося понад 200 тисяч справ за період від XVIII ст., у т.ч. таємні справи з Севастополя, архіви міщанської управи, міський архів зі справами канцелярії військового губернатора. Однак, архівна комісія спрямовувала свою роботу на відбір матеріалу, що відноситься «виключно до історії революційного руху в м. Мико-

лаєві». В звіті йшлося про те, що миколаївські архіви досліджувалися вперше, їм надавалася значна увага, оскільки вони могли пролити світло на ставлення царської влади до діячів політичних рухів. Архівною комісією виявлено справу про страту народовольця С. Я. Віттенберга, котрий здійснив замах на імператора Олександра II, справи про єврейські погроми, про перші страйки в Миколаєві, про арешти підпільних друкарень, а також справи колишніх провокаторів. Найцікавіші документи друкувалися на шпальтах газети «Известия» [55]. 10 грудня 1920 р. Головною колегією Губнаросвіти схвалено рішення про заснування музею революції, який згодом передано до відання Істпарту [56]. Отже, головним завданням архівної комісії при музейній секції Позашкільного відділу Губнаросвіти було дослідження історії революційного руху на підставі архівних документів. Інструкції щодо проведення аналогічної роботи були направлені й до Миколаївського, Херсонського, Єлисаветградського та Дніпровського повітів Миколаївської губернії [57].

У той час архіви Миколаївщини опинилися під реальною загрозою повної й незворотної втрати. Хоча радянська влада в Україні націоналізувала архіви й оголосила їх народним надбанням, але тут же відправила на паперові переробні фабрики. «Паперовий голод» поглинав архіви в Україні. В Миколаєві не міг заспокоїтися Губернський поліграфічний відділ, котрий 20 травня 1920 р. направив до Губвиконкому листа про створення спеціальної комісії для розбирання архівів, оскільки «використання архівів у Миколаєві, Херсоні, Єлисаветграді та інших містах Херсонської губернії може бути без сумніву значною підмогою під час теперішньої паперової кризи». Парадоксально, але в цьому листі Поліграфвідділ зазначив, що «доцільно видати наказ про заборону знищувати будь-який [архівний] папір, а віддавати його у розпорядження Поліграфічної секції при Раднаргоспі для передачі Головнаперу або ближчій паперовій фабриці для переробки» [58]. В архівних справах, що зберігалися Миколаївським міським архівом, постійно вирізався чистий папір або документи, на звороті яких ще можна було щось написати, без всякої експертизи цінності вилучалися справи для передавання установам Головнапіртресту [59].

З метою впорядкування утилізації архівних документів та організації їх належної експертизи на місцях, у Харкові було прийнято рішення про створення відділень ОВАК – губОВАКів. 24 квітня 1920 р. РНК УСРР затвердила «Положення про організацію губернських комісій із вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів» (губОВАКів), в якому зазначалося, що губернські комісії перебувають у віданні ОВАК'у [60].

З Харкова від ОВАК'у до Миколаєва надійшла постанова від 13 травня 1920 р., в якій комісія пропонувала всім установам і приватним особам зареєструвати їхні архіви з точним зазначенням місця зберігання архіву, крайніх дат документів, описів і даних про відповідальну за зберігання документів особу. Відомості про реєстрацію слід було надіслати до Комітету з охорони пам'яток старовини та мистецтва Харківсь-

кого губернського відділу народної освіти (Садова-Куликовська № 9/2, 4-й поверх) [61]. «Але не вважаючи на якнайсуворіші розпорядження, дуже небагато установ зареєстрували свої архіви. Охороняти архіви було майже неможливо через брак людей, коштів і постійне ламання всіх правил і вимог що до охорони. Організувати відділи на місцях через труднощі зв'язку було майже неможливо, а коли їх кінцею кінцем організовано, зсилатися з ними було занадто важко, і вони працювали без керівництва з центру. Крадіж архівів тривав», – констатували стан цієї роботи в цілому по Україні в 1925 р. О. Водолажченко та В. Барвінський [62].

27 травня 1920 р. від ОВАК'у до Миколаївського губвиконкому був відправлений лист із пропозицією терміново заснувати Губернську комісію із вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів [63]. Президія Губвиконкому слухала питання «про організацію губернської комісії з вилучення й утилізації непотрібних архівних матеріалів» 17 червня 1920 р. й прийняла рішення заснувати таку комісію на чолі із представником виконкому [64].

Комісія з вилучення та утилізації архівних матеріалів (Архівна комісія з вилучення та утилізації старих непотрібних архівних матеріалів, ГубОВАК) в Миколаєві заснована 19 серпня 1920 р. Головою комісії призначено М. Д. Пекарського. До роботи в комісії залучено завідувача міського архіву Добровольського Антона В'ячеславовича, а також Іванова Лева Леонтіївовича, Преображенську Віру Петрівну, Каменську Марію Василівну, Минаєву Клавдію Трохимівну, Леві Анну Іллівну, Ружину Тетяну Іванівну, Гельфандбейн Єлизавету Наумівну, С. А. Толстову, П. Ф. Скрипниченко, Є. В. Никифорову, А. І. Афицького [65]. У своїй діяльності комісія спиралася на «Інструкцію Губернским комісіям з вилучення та утилізації непотрібних архівних матеріалів», в якій зазначалося, що установа повинна розібрати архівні документи у такий спосіб: спершу відділити документи, потрібні для поточного діловодства; потім виокремити документи постійного зберігання (важливими для наукових досліджень уважалися архіви військово-морського відомства, канцелярій губернаторів, особливо секретні політичні справи, документи з історії революції, селянських, робітничих, громадських рухів і статистичні дані); нарешті, виділити до знищення непотрібні для потреб установи документи. Архіви розбиралися за комбінованою системою: за описами та шляхом безпосереднього ознайомлення з документами. У міських і земських архівах лишалися недоторканими до прийняття рішення щодо них документи 50–70-х роках XIX ст. Усі справи радянських установ мали зберігатися п'ять років, а потім ті з них, що визнавалися цінними для подальшого зберігання, планувалося передати до центральних архівосховищ [66].

На практиці робота Комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів у Миколаївській губернії розпочалася 15 вересня 1920 р., після отримання кількох телеграм із Харкова [67], й здійснювалася повільно через неявку представників «зацікавлених» відомств на її засідання. ГубОВАК'у доводилося самотужки розбирати й ставити на облік архіви. Члени комісії

обстежили архіви губернського відділу народної освіти, відділу соціального забезпечення, губернського фінансового відділу, губернського карного розшуку, тюремної інспекції, губернського відділу народного здоров'я, батальйону військ внутрішньої варті, державного банку та інших установ. У звіті комісії за період від 14 вересня 1920 р. до 1 січня 1921 р. указано, що низька продуктивність праці пояснюється відсутністю досвідчених спеціалістів, тому що матеріали доводиться розбирати «з особливою обережністю, щоб не знищити архіви, потрібні для історії». До 1 січня 1921 р. комісія утилізувала 504 пуди архівного паперу, з яких 400 пудів брудного й 104 придатного до повторного використання [68].

Спершу складається враження, що члени Миколаївського губОВАК'у навмисне доповідали губвиконкому про відсутність у Миколаєві архівного матеріалу, який підлягав утилізації, оскільки прагнули зберегти якомога більше історичних документів. Так, М. Д. Пекарський писав у доповідній записці до Миколаївського губвиконкому 17 вересня 1920 р.: «За змістом інструкції Комісії створюються в Губернських містах унаслідок того, що в них сконцентровано всі архіви, звідки потрібно черпати непотрібний архівний матеріал, придатний для переробки на фабриці. Миколаїв лише нещодавно став Губернським містом, так що про ті архіви, що їх мали на увазі під час організації архівних комісій, не може бути мови» [69]. Дослідники Геннадій Боряк та Ірина Матяш дійшли висновку, що діяльність Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих органів, зокрема у Миколаївській губернії, мала позитивний результат, оскільки хоча б частково вдалося запобігти знищенню цінних для історії документів XIX ст. [70]. Однак, величезні обсяги архівних справ, вказані в актах про утилізацію, як і кількість самих актів, вражає, тому зроблений шанованими вченими висновок видається дещо поспішним. Для прикладу наведемо тут тексти актів від 8 липня 1921 р. та від 15 липня 1921 р.:

«АКТ. 1921 года июля 8 дня. Мы, нижеподписавшиеся, присутствовали при взвешивании на весах Отдела Утилизации ненужных архивных материалов архивов: Губземаотдела, бывшего Николаевского Отделения Государственного Банка, Губернского Центрального Архива, при чем оказалось: разных дел подлежащих утилизации архива Губземаотдела пятьдесят восемь пудов и Губернского Центрального Архива разных дел Николаевской Тюремной Инспекции двадцать пять пудов, а всего восемьдесят три пуда, которые переданы в отдел утилизации. Представитель Николаевского Губфинотдела Н. Малевич, Председатель утиля Л. Иванов, Архивариус А. Добровольский, Предгубкомбума [подпись]»;

«АКТ. 1921 года июля 15 дня. Мы, нижеподписавшиеся, присутствовали при взвешивании на весах Губкомбума ненужных архивных материалов Губернского Центрального Архива, при чем оказалось: дел бывшей Николаевской тюремной инспекции, Каторжной тюрьмы, исправительного арестантского отделения, бывшей Николаевской Ремесленной Управы, бывшей Николаевской Городской Управы, Городской Полиции, Канцелярии Николаевского Градонача-

льника и контор Николаевских Нотариусов в количестве 10570, весом 85 пудов, которые и переданы в Губкомбум... Заведующий организационно-техническим отделом Губархсекции А. Добровольский. Заведующий Губархсекцией Губполитпросвета Г. Ильгисонис» [71].

Звіти про роботу Миколаївського міського архіву свідчать про те, що його співробітникам доводилося весь час розбирати архівні фонди й віддавати на утилізацію архівні справи. Дослідник історії ОБАК Олексій Макієнко покладає відповідальність за знищення херсонських архівів на голову місцевого відділення Миколаївського губОБАКу О. Шматова. М. Д. Пекарський запропонував створити в Херсоні місцеве відділення, очевидно вирішивши перекласти відповідальність за утилізацію херсонських архівів на місцевих діячів [72]. У Херсоні О. Шматов устиг в стислі терміни утилізувати документи 1-шої чоловічої гімназії, ломбарду, кредитного товариства, митниці й навіть міської управи, до співробітників якої йому довелося застосувати «рішучі» заходи [73]. За ініціативи О. Шматова Губполітвиконком в грудні 1921 р. схвалив програму суцільного використання міських архівів Херсона для вирішення проблеми паперового дефіциту [74].

Таким чином, стає очевидним, що реєстрація архівів здійснювалася з метою не пропустити жодного з них, а впорядкування утилізації ще не означало запобігання знищенню архівів. Навпаки, радянська влада, намагаючись розпочати історію «з чистого аркушу» й створити нове суспільство енергійно вживала заходів до «стирання» пам'яті про минуле. З цього приводу О. Водолажченко та В. Барвінський написали так: «...ОБАК і її місцеві органи були зацікавлені переважно в тому, щоби постачати «Югбуму» сировину. Через те між архівними секціями і ОБАК повстала боротьба за цілість архівів. Секції були кволі, коштів у них було ще менше як у ОБАК і її органів, а тому перемогли останні: якщо секції не встигали відібрати важливий матеріал, архів передавалося на фабрику без перегляду і відбирання і всякі протести були зайві. Стан архівних робітників був скрутний. Вони діставали дуже малу платню, пайки одержували найменші, а робота їхня була дуже важка і не позиточна. Але не вважаючи на це архівні робітники ані в центрі, ані на місцях не залишали своєї роботи вирятуння архівів» [75].

У цей час у Києві В. Міяковський та інші, очевидно, до кінця не усвідомлювали подій, що відбувалися в Харкові. Київське архівне управління відновило свою роботу на початку 1920 р. [76]. Більше того Архівне управління у Києві функціонувало й під час польської окупації міста (7 травня – 12 червня 1920 р.) [77]. В. Міяковський продовжував реалізовувати ідеї, закладені ще В. Модзалевським (помер 3 серпня 1920 р.). Однак, Київське архівне управління тепер зовсім не мало повноважень для управління архівною справою в Україні. В липні 1920 р. Київська губнаросвіта видала Архівному управлінню й Головному архіву охоронного листа, але, незважаючи на нього, ці інституції втратили своє помешкання [78]. Через ці події, В. Міяковський 20 липня 1920 р. написав листа до Наркомосу УСРР, в якому наполягав на визначенні

місця Архівного управління в системі Наркомосу: «...хоча Головне Архівне Управління номінально в Харкові, але реально центр архівної справи у Києві. Тут знаходиться Головний Архів, та лише тут і можливі зносини зо всіма частинами України для налагодження Архівної роботи» [79]. 16 грудня 1920 р. член Всеукраїнської Академії Наук Микола Василенко звернувся до видатного українського вченого, члена ВУКОПМИС'у Дмитра Багалія: «Коли ми з Вами бачились останній раз у Харкові на страсному тижні цього року, Ви мені хвалились, що Вам удалося переглянуть Хар[ківський] Іст[оричний] Архив в Головний и взагалі посунути архивну справу на більш безпечніший ґрунт. З огляду на події, ми, києне, так мало мали звязків з Харковом, що зараз майже нічого докладного не знаємо, як стоїть архивна справа відносно України взагалі в центрі, себто в Харкові. Недавно я став ближче офіційно до архивної справи в Києві, бо обібран головою архивної ради... В Києві взагалі архивна справа стоить дуже кепсько. Є теж архивне управління, на чолі якого стоїть дуже цінна, енергійна, передана ділу людина Владимир Варламович Міяковський, якій був правою рукою Владіко покійного В. Л. Модзалевського, але він б'ється як риба об лід, багато зробив для захисту і охорони, збереження і спасення архівів в Києві, але сама інституція (архівне управління) не має відповідного впливу і певного стану, бо до сеї пори не має ні штатів, ні її певного затвердження. Управління існує при Наробразі, але останній тяготиться ею і люде, які стояли и стоять на чолі Наробразу не тільки не цікавляться архивною справою, але де-які з них ставились і вороже. Переказують, що одне из попередніх руководств Наробразу висловився так: архивні справи це старі нечемні шпаргалки, які треба попалити. На підставі цього трапляються дивовижні події, бо помочи, захисту ні від кого для Арх[івного] Упр[авління] немає... Ось через що у Архівного Управління виникла думка про скликання в Києві з'їзду архивних діячів для полагодження справи і вироблення загальних основ архивної реформи на Україні... Так як Наробраз ставиться до архивної справи більш ніж холодно, то рішено було звернутися до Академії Наук з проханням, щоб вона взяла на себе ініціативу по скликанню з'їзду і щоб підготовчу роботу доручила Архівному Управлінню... Академія висловила тільки побажання, щоб з'їзд був скликаний в Києві, а не в Харкові...» [80]. У січні–квітні 1921 р. у Харкові архівна секція ВУКОПМИС'у розглядала різні питання, як-то: про концентрацію архівів і підвищення кваліфікації працівників [81], обстеження й охорону архівів [82], діяльність ВУКОПМИС'у була сполучена з Істпартком (6 квітня 1921 р. ВУЦВК видав постанову про затвердження положення про комісію при ВУЦВК з історії української революції і комуністичної партії) [83]. Однак, очевидно, що питання про долю Архівного управління також не сходило в Харкові із порядку денного. 28 квітня 1921 р. відбулося засідання колегії Наркомосу УСРР, в якому взяли участь голова Наркомосу Г. Ф. Гринько, заступник голови Наркомосу Я. П. Ряппо, начальник фінансово-економічного управління Наркомосу В. Є. Бутвин, а також А. І. Гендрихівська, О. І. Попов, А. П. Машкін, М. Зо-

тін та інші члени колегії. Докладав заступник наркома закордонних справ, член ВУЦВК і голова ВУКОП-МИС'у Левко Ковалів, який запропонував виокремити з ВУКОПМИС'у Головне Архівне управління, пов'язати його з Істпартком, на чолі управління поставити колегію в складі М. О. Скрипника, Л. Б. Коваліва та С. В. Косіора. Протокол засідання підписав Г. Ф. Гринько, а від членів колегії Я. П. Ряппо [84]. 24 серпня 1921 р. у Харкові відбулося ще одне засідання колегії Наркомосу УСРР, на якому Я. П. Ряппо головував особисто. На цьому засіданні схвалено рішення про затвердження положення, штатів та складу колегії Головного архівного управління. Головою колегії затверджено М. О. Скрипника, заступником Д. І. Багалія, членами – П. Я. Гальперіна, М. В. Довнар-Запольського та В. І. Веретенникова. Підписав протокол заступник голови Наркомосу УСРР Я. П. Ряппо [85]. Крім Головного архівного управління в Харкові, започатковувалися центральні та історичні архіви, а також центральні архіви революції в Києві та Харкові, в губернських містах України засновувалися Губархи (губернські управління архівною справою), а при них – губернські історичні архіви та губернські архіви революції [86]. Відтак, саме в Харкові, а не в Києві, де ще жевріли національні ідеї, не лише постав радянський орган управління архівною справою в Україні – Головне архівне управління УСРР, була визначена мережа місцевих архівних установ, а й певною мірою перетнулися київські та миколаївські стежки архівної справи.

9 травня 1921 р. завідувач музейно-екскурсійно-виставковою секцією Губполітосвіти (прізвище в документі не зазначено) скликав засідання комісії з приводу організації Губернського архівного управління. В засіданні взяли участь представник Миколаївського губвиконкому (прізвище в документі не зазначено), Губполітосвіти (прізвище в документі не зазначено), Губнаросвіти (прізвище в документі не зазначено), губОВАКу (М. Д. Пекарський), Істпарту (В. М. Фідровський – ?), а також завідувачі міського (А.В. Добровольський) та Чорноморського військово-морського архівів (Б. А. Кніпер – ?). Е постанові, прийнятій на засіданні, вказувалося:

«Признать то положение, в котором находится сейчас архивное дело, ненормальным; к упорядочению архивного дела принять срочные и энергичные меры.

Считать декреты Сов[ета] Нар[одных] Ком[иссаров] по указанному вопросу руководящим началом в работах по упорядочению архивного дела.

Принимая во внимание, что архивам Ник[олаевской] губ[ернии] грозит опасность уничтожения, принять срочные меры к прекращению беспорядочных выдач архивной бумаги, добиваясь категорических приказов Губисполкома по этому вопросу.

[Архивный] подотдел создать при политико-просветительном отделе Губнаробраза. Заведующего выделить по соглашению полит.-просвета и Истпарты; о создании подотдела поставить в известность центр.

Поручить имеющему быть созданным подотделу урегулировать вопрос об утилизации архивной бумаги. Покаместь поручить зав. музейной секцией в сро-

чном порядке выделить представителя в Комиссию по утилизации архивного материала.

Зав. музейной секцией и зав. Истпарты выработают проект приказа губисполкома. Вопрос о создании архивного подотдела поставить в повестку коллегии Наробраза 10 мая. Подписи» [87].

На цьому засіданні розглянуто кошторис для створення та утримання «Губернського центрального архіву» в сумі 40 435 руб. [88]. Разом із цим, ініціативу заснування архівного підвідділу Губполітосвіти (Губернського архівного управління), про який йдеться в документі, не підтримано, оскільки в резолюції вказано лише про можливість заснування архівних секцій або підсекцій.

Рішення про створення в складі Народного комісаріату освіти РСФРР Головного Політико-Освітнього Комітету прийнято в жовтні 1920 р. [89]. Відповідний орган цього ж року засновано й у складі Наркомосу УСРР. Губполітосвіта в Миколаєві розпочала діяльність з лютого 1921 р. Вона була створена шляхом реорганізації Позашкільного відділу на Єдиний політико-освітній центр губернії. Діяльність Губполітосвіти ускладнювалася постійною зміною керівників (ця сама вада характерна й для Губнаросвіти), відсутністю фінансування й досвідчених співробітників. Від початку роботи Губполітосвіти в її структурі діяли ті ж самі секції, що й у позашкільному відділі: бібліотечна, клубна та музейна. До кінця березня 1921 р. музейну секцію реорганізовано в музейно-виставково-екскурсійну. Як очевидно, окрема архівна секція була створена у травні 1921 р. [90]. До керівництва архівною секцією було закликано Ільгісоніса Георгія Мойсейовича; секретарем стала Преображенська Віра Петрівна; організаційно-технічною частиною опікувався завідувач міського архіву Добровольський Антон В'ячеславович; архіваріусом-інструктором був Іванов Лев Леонтійович; інструкторами – Минаєва Клавдія Трохимівна, Леві Анна Іллівна, Ружина Тетяна Іванівна, Шкуратов Пантелей Петрович, помічником архіваріуса – Микола Іванович Цуканов [91]. У відомостях на виплату жалування співробітникам секції зустрічаємо прізвища М. Н. Карпової та Г. Р. Оніщенко.

У своїй діяльності губернська архівна секція спиралася на ленінський декрет «Про реорганізацію та централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці» від 1 червня 1918 р. та на положення про Миколаївську губархсекцію, що окреслювало її структуру та функції.

«Положение о [Николаевской] Губархсекции

1. Общее положение

§ 1. Для ликвидации архивов как особых частей при учреждениях всех ведомств и организаций, для охраны архивных дел, подлежащих исследованию в научно-историческом отношении, для пересмотра и организации архивов при действующих учреждениях, собирания материалов по истории Революции и Р.К.П. [рабоче-крестьянской партии] и для утилизации архивов в целях усиления производств бумаги, учреждается при Губполитпросвете Губнаробраза губернская архивная секция.

§ 2. Архивная секция ликвидирует согласно декрета от 1 июня 1918 г. (Собрание Указаний) № 40 за [19]18 г.) все архивы и делопроизводства, как особые части учреждений всех ведомств и организаций, находящихся в городах, местечках, селах и прочих местах губернии, составляя из всех архивов единый Губернский Архивный Фонд.

§ 3. Архивная секция охраняет, изучает и издает документы, материалы, интересные и важные в историко-научном отношении, ненужные же для научных целей архива направляет в отдел утилизации.

§ 4. Губернская архивная секция организует, руководит и направляет деятельность уездных архивных секций, комиссий и прочих по архивному делу, которые находятся в непосредственном ее подчинении, выполняя задачи и функции Губ[ернской] Архивной Секции на местах.

Примечание: В тех уездах, где нет уездных архивных секций Губсекция ведает архивным делом непосредственно.

2. Структура

§ 5. Во главе Губархсекции стоит заведующий, назначаемый Губнаробразом [«Губнаробразом» – закреплено в тексте] Губполитпросветом.

§ 6. При заведующем архивной секцией находится комиссия – Совет в составе из заведующих отделениями секции, секретаря секции и представителя от Наробраза.

Примечание: В состав могут быть кооптированы специалисты в качестве консультантов на правах членов его.

§ 7. В ведение совета входит рассмотрение и обсуждение общих вопросов архивного строительства, научного использования архивов и важнейших частных мер по сохранению и упорядочению архивов.

§ 8. Губархсекция распадается на отделения: организационно-техническое, научно-издательское и секретариат.

§ 9. Организационно-техническое отделение ведет точный учет и принимает меры охраны государственных, общественных, частных архивов, рукописных и старопечатных собраний соответственно характера в Никол[аевской] губернии.

§ 10. Контролирует через инструкторов и на местах через организуемые им уездные секции, порядок и условия хранения архивов существующих учреждений, следит, чтобы ни учреждения, ни отдельные лица не уничтожали дел, документов, материалов и прочее.

§ 11. Создает, вместе с научно-издательским отделением, Центральный исторический архив для изучения архивного материала путем сосредоточения в соответствующем помещении архивов губернских, уездных, волостных и прочее учреждений и Архивом революции.

§ 12. Организационно-техническое отделение разбирает [архивы,] перешедшие в [ее] ведение, к полному или частичному уничтожению, выделяет документы и материалы, представляющие научную ценность, для дальнейшего хранения и изучения в Центр[альном] Ист[орическом] Архиве и Архиве

Революции, отправляет архивы не представляющие научной ценности в отдел утилизации.

§ 13. Просматривает дела архивов, предназначенных Советом к полному или частичному уничтожению, для того, чтобы случайно не могли быть уничтожены документы, имеющие историко-научную ценность. Составляет описи и описания уничтожаемых дел и подлежащих хранению.

§ 14. Командирует по губернии вместе с другими отделениями секции инструкторов для разборки архивов на местах и перевозки их в Центр[альный] Ист[орический] Архив.

Научно-издательское отделение

§ 15. Научно-издательское отделение приводит рукописные и старопечатные издания в должный порядок, согласно требованиям архивоведения, занимается научной регистрацией, описанием и всесторонним изучением письменных источников, командирует на места лиц, занимающихся изучением прошлого по письменным источникам.

§ 16. Составляет и издает программы, вопросники, анкеты для собирания, приведения в известность, описания и изучения документов, грамот, актов, свитков, столбцов, писем, мемуаров, дневников, автографов, карт, планов, рукописей исторического, юридического, научного, литературного, церковного и иного содержания, старопечатных изданий по специальности и прочее.

§ 17. Заказывает копии неизданного исторического материала, относящегося к истории губернии и хранящегося в архивах, библиотеках, музеях, древнерукописных и иных учреждениях вне пределов губернии.

§ 18. Печатает тексты письменных памятников, снимки, и иного рода материалы и ученые труды по специальностям.

§ 19. Организует съезды, разведки, экспедиции и курсы с научными целями, а также для рациональной постановки дела археографии, архивоведения и подготовке лиц для работы на местах.

§ 20. Популяризирует в широких слоях населения сведения по архивному делу, истории губернии, культуры и прочее путем издания книг, брошюр и снимков, объявления при обозрении архивных собраний, лекций по вопросам палеографии, архивоведения и др[угого] и способствует поднятию в массах интереса к письменным, старопечатным памятникам и бережному отношению к ним.

Секретариат:

1) Канцелярия, 2) Личный состав, 3) Информация, 4) Делопроизводство.

Заведующий Губархсекцией Ильгисонис

Секретарь Преображенская» [92].

Губархсекция взяла на облік архіви ліквідованих дореволюційних установ (канцелярії Миколаївського військового губернатора, канцелярії градоначальника, міської управи, тюремної інспекції, міської поліції, сирітського суду та інші), сконцентрувала їх у новоствореному Миколаївському губернському центральному [історичному] архіві й створила Губернський архівний фонд. Співробітники губархсекції в присутності понятих відкривали приміщення відомчих архі-

вів і перевозили з них документи до губархіву. Переглядаючи прийняті на зберігання архівні документи, співробітники секції виокремили 200 справ з історії революції, які стали основою для започаткування в Миколаєві Архіву Революції [93]. Губархсекція видавала за документами, що зберігалися губернським центральним архівом і міським архівом, архівні довідки на запити громадян і установ. Довідки засвідчувалися підписами голови губархсекції.

Втім, аналіз документів фонду «Миколаївської губернської архівної секції» доводить, що вона також займалася утилізацією архівних справ ліквідованих установ дореволюційного періоду. Щоправда, 1921 року в роботу губархсекції була впроваджена «Загальна інструкція комісіям – Радам для розбирання архівів». Наявність цієї інструкції свідчить про спробу запровадження наукової експертизи цінності накопчених в ліквідованих органах влади, установах, організаціях і на підприємствах архівних справ. Відтак, текст самої інструкції має сенс навести для кращого розуміння того, які критерії цінності застосовували архівісти Миколаївщини початку 20-х років ХХ ст. під час відбору документів ХVIII – початку ХХ ст. для вічного зберігання.

«Общая инструкция комиссиям – Советам для разбора архивов

§ 1. При разборе архивов, поступающих в ведение Губ[ернских] и Уезд[ных] Арх[ивных] секций для выделения у них дел и документов, подлежащих уничтожению, комиссия руководствуется настоящей общей инструкцией.

§ 2. Преступая к работам, председатель комиссии, прежде всего, запрашивает от учреждения дела, которые подлежат разбору, краткий, но точный список дел, имеющих для учреждения практическое значение. Все такие дела, независимо от срока и окончания их, комиссия должна отобрать для хранения в первую очередь.

§ 3. При просмотре дела должны быть просмотрены тщательно от листа до листа.

§ 4. При всяком сомнении и разногласии комиссии относительно исторической ценности какого-либо дела, таковые должны признаваться подлежащими сохранению.

§ 5. Все дела и бумаги, возникшие или составленные ранее 25 июня 1811 г., независимо от содержания, а также от того, являются ли они подлинниками или копиями, уничтожению не подлежат и должны быть сохраняемы в целостности и особенно тщательно рассматриваются архивные документы до 1863 г.

§ 6. В виду общего правила не подлежат уничтожению, а должны быть отбираемы на хранение все дела и бумаги, как бы незначительны они не были в делопроизводственном отношении, коль скоро они могут служить научно-историческим материалами для освещения исторических событий или жизни исторических личностей, для исследования состояния и развития государственных учреждений, правового строя страны, государственной или общественно-народной жизни во всех ее проявлениях, духовной и материальной культуры.

Так как дать исчерпывающее перечисление всех категорий дел, подлежащих сохранению, невозможно, то и в настоящей инструкции дается примерное. Не подлежат уничтожению все дела и бумаги, содержащиеся в себе:

а) данные о международных сношениях, о международном положении государства;

б) законы, официальные и частные проекты их, материалы по их разработке и проведению;

в) указы и повеления в порядке верховного управления состоявшиеся, равно как всякие общие распоряжения и руководящие указания и разъяснения центральных, местных установлений и должностных лиц;

г) данные о возникновении, развитии, упразднении правительственных учреждений, органов самоуправления и общественных организаций;

д) годовые сметы и ревизионные отчеты об их исполнении и всякие общие отчеты о состоянии и деятельности ведомств, учреждений, органов самоуправления и общественных организаций;

е) всякого рода общие описания, сводные таблицы и статистические данные о всех сторонах государственной и народной жизни и культуры;

ж) данные о состоянии и развитии финансовых и разных отраслей государственного хозяйства, военных и морских сил государства;

з) данные о состоянии и развитии путей сообщения и сношений, государственного призрения и частной благотворительности, народного здоровья и иных отраслей общественного благосостояния и безопасности;

и) данные о землевладельческом, промышленном, торговом и вообще экономическом положении страны и отдельных классов населения;

к) данные о религиозных, политических и социальных движениях и настроениях населения;

л) данные о положении и развитии культов, науки, искусства, литературы, печати, техники, учебного дела, об отдельных памятниках и публичных сооружениях;

м) данные о состоянии нравов и бытовых особенностей населения;

н) данные об отдельных исторических и чрезвычайных событиях и жизни выдающихся лиц;

о) судебные решения и определения, поскольку они являются материалами для истории общества и нравов, а также, поскольку ими возбуждаются и решаются вопросы о толковании законов;

п) дела и документы, которым придавалось особое значение в делопроизводстве назначением их секретными и т. п.;

р) документы на недвижимость как материал для истории социальных отношений и аграрного строя;

с) кроме того сохраняются книги и бумаги, имеющие архивно-справочное значение, – как описи, реестры, алфавиты и проч.;

т) равным образом сохраняются, независимо от содержания, те архивные материалы, которые представляют интерес в археологическом или палеографическом отношении...» [94].

Важливим з точки зору історії архівної справи на Миколаївщині є питання про заснування повітових архівних секцій при підвідділах Повітполітосвіт. Спеціально для повітових архівних секцій Миколаївською губернською архівною секцією було розроблене Положення, яке окреслювало їх структуру, права та функції.

«Положение об уездных архивных секциях при Научно-Политическом подотделе Уездполитпросвета

«1. Для ликвидации архивов как особых частей при учреждениях всех ведомств и организаций, для охраны архивных дел, подлежащих исследованию в научно-историческом отношении, для пересмотра и организации архивов при действующих учреждениях, собирания материалов по истории революции и Р. К. П. [рабоче-крестьянской партии] и для утилизации архивов в целях усиления производства бумаги, учреждаются при уездных отделах Наробраза уездные архивных секции.

2. Все оконченные дела и архивы, как упраздненных учреждений, так и ныне существующих советских, профессиональных, кооперативных, общественных организаций, предприятий и заведений, поступают в полное ведение и распоряжение архивной секции.

3. Дела и архивы, необходимые учреждениям для текущего производства, могут оставаться на местах, только с ведома архивной секции, которая контролирует порядок и условие хранения их и имеет постоянное наблюдение.

4. В своей деятельности уездная архивная секция руководствуется положением Р-Кр. [рабоче-крестьянского] правительства, приказами и инструкциями Губархсекции, исходящими от Губполитпросвета.

5. Во главе секции стоит заведующий, назначаемый Уездполитпросветом Наробраза.

6. При архивной секции образуется совет по архивным делам из числа ответственных сотрудников секции и одного представителя заинтересованного учреждения.

7. Архивная секция издает приказ через местный исполком о регистрации всех архивов безотносительно их назначения и немедленно приступает к обследованию и регистрации архивов. Секция обязана останавлювать и категорически воспрепятствовать какое бы то ни было вмешательство учреждений и лиц в архивное дело и препятствовать всеми средствами и силами уничтожению дел и архивов без ведома архивной секции.

8. Архивная секция должна побуждать учреждения и лиц, коим принадлежат архивы, к приведению их в порядок.

9. Уездархсекция может производить выделение дел и документов, необходимых для текущей работы учреждения, причем секция имеет постоянное наблюдение за этим архивом.

10. Уездная секция обязана зарегистрировать, обследовать, привести в порядок все архивы городских, волостных, сельских учреждений, заведений, предприятий, организаций уезда своим аппаратом или

назначая на местах инструкторов-специалистов. Уездная секция обязана сосредотачивать архивы в одном помещении при секции, составит уездный архивный фонд, которым и заведывает. Откуда уже постоянно отправляют в город Николаев архивы, запаковав их вместе с описями, в сопровождении сотрудника секции в распоряжение Никгубархсекции.

11. В зависимости от количества архивов и текущей работы устанавливаются следующие примерные штаты для уездных архивных секций: заведующий, один архивариус, один или два помощника архивариуса, один делопроизводитель, два служителя.

12. Уездные секции по сформировании должны представить Губсекции план своих работ» [95].

З аналізу документів держархіву Миколаївської області видно, що повітові архівні секції діяли принаймні у двох повітах: Дніпровському та Херсонському. У звіті Миколаївської повітнаросвіти за вересень 1921 р. зазначено, що «в той час як архіви розкриваються» повіт не в змозі створити архівну секцію через відсутність кандидатури на посаду завідувача [96]. Відтак, співробітники губернської архівної секції «відраджалися до повітів для обстеження і контролю всіх архівів, як ліквідованих установ, так і нині існуючих радянських, професійних, кооперативних, громадських організацій, підприємств і закладів. Їм надавалося право вилучати і переміщувати до Миколаєва архіви цих установ та користуватися підводами повітових, волосних і сільських виконкомів...» [97]. У держархіві Миколаївської області збереглися документи про відрядження співробітників губархсекції до населених пунктів Миколаївського повіту, зокрема Богоявленська.

Незважаючи на зусилля губархсекції та створення повітових архівних секцій, становище архівів у повітових центрах і волостях було жакливим. Більшість документів була спалена, не спеціально, а просто тому, що їх використовували замість дров у роки паливної кризи. Інші були знищені різними військовими та бандитськими формуваннями, що лютували на Миколаївщині в 1918–1920 роках. Коли ж нарешті організовано повітові виконавчі комітети та їм передано справи колишніх волосних управлінь, хоча й не повністю, оскільки більша частина їх вже була знищена, це не врятувало місцеві архіви. Архівними справами опалювали тепер приміщення виконкомів, працівники канцелярії виконкомів торгували архівними документами на базарах [98].

Аналогічні події відбувалися в сусідній Одеській губернії. Ще в квітні 1919 р. в Одесі була створена Комісія з охорони і розробки революційних архівів при губвідділі юстиції. 16 березня 1920 р. Одеський губернський відділ народної освіти видав наказ (опублікований 21 березня 1920 р.) про концентрацію всіх відомчих архівів міста Одеси й губернії та створення Єдиного обласного [99] архівного фонду, що дало початок Одеському історичному архіву [100]. 10 серпня 1920 р. засновано Одеську губернську комісію з вилучення та утилізації непотрібних архівних документів [101].

13 січня 1922 р. РНК УСРР прийняла постанову «Про ліквідацію діяльності ОВАК, губернських архі-

вних комісій і архівних секцій», відповідно до якої усі права й обов'язки ліквідованих установ передавалися Головному архівному управлінню і губернським архівним управлінням [102]. Постановою РНК УСРР від 31 жовтня 1922 р. «Про охорону архівів» запроваджувався Єдиний Державний Архівний Фонд (ЄДАФ) [103]. Однак, Миколаївська губернська архівна секція здійснювала свою роботу до 22 листопада 1922 р., тобто до ліквідації Миколаївської губернії.

«Роботи було занадто багато, а людей і коштів дуже мало. Треба було організувати місцеві органи при Губнаросвітах. Коли їх організовано і їм пересилалося ті незначні гроші, що вдавалося здобути в Наркомосі, губнаросвіти часто не передавали їх куди слід, залишаючи на свої потреби. Розв'язання багатьох дуже важливих питань Наркомос відсував на якийсь невизначений час. За яскраву ілюстрацію до цього може бути те, як проходив декрет про охорону архівів. Проект його був поданий до Наркомосу на ухвалу в Раднаркомі в лютому 1922 року, а ухвалено його Раднаркомом 31 жовтня 1922 року. Працювати, не маючи ані коштів, ані можливості наглядати за запровадженням до життя своїх правил і інструкцій було кепсько. У РСФРР не вважаючи на краший стан справи Головне Архівне Управління при Наркомосі на початку 1922 року реорганізовано в Центральне Архівне Управління при ВЦВК'ті. А на Україні на кінці 1922 року в колегії Наркомосу ухвалено передати Головарх до Головархосу як відділ наукового комітету. Цей акт спричиняв зменшення і так не що й великого штату Головарху і угіршував і так досить важкі умови роботи. Недоладна постановка архівної справи, що була наслідком невизначеного стану місцевих архівних органів, позбавлених матеріальної бази і недостатнього авторитету Головарху і Губархів, як органів, що були при Наркомосі, примусили Головарх порушити перед ВЦВК питання про реорганізацію архівного управління за прикладом РСФРР, тобто за перехід Головарху до відання ВЦВК, а Губархів до ГВК'ів» [104].

З січня 1923 р. ВУЦВК затвердив «Положення про Центральне архівне управління», за яким Головне архівне управління при Наркомосі УСРР реорганізовано в Українське центральне архівне управління (Укрцентрархів) при ВУЦВК. Укрцентрархів здійснював загальне керівництво архівною справою в республіці. Місцевими органами Укрцентрархіву стали створені при Президіях губвиконкомів Губархи, при яких функціонували губернські історичні архіви для зберігання, впорядкування і наукового розроблення місцевих архівних матеріалів.

Губарху в Миколаєві створено не було, ймовірно через ліквідацію Миколаївської губернії, архіви Миколаївщини у 1923 р. – п. пол. 1925 р. підпорядковувалися Одеському губернському архівному управлінню.

При ліквідації радянських губернських організацій і установ Миколаївської губернії наприкінці 1922 р. їхні архівні документи були передані на зберігання до Одеського історичного архіву, де вони зберігалися до 7 травня 1927 р. [105]. Архівні документи за період до 1917 року залишилися на зберіганні в Миколаївському міському архіві. Округний комунальний відділ, до

відання якого потрапив міський архів, зовсім не турбувався про забезпечення збереженості його документів. У 1923 р. міський архів перетворено на склад комунального відділу, з дерев'яних стелажів архіву влаштовано прилавки і полиці для крамниці, а всі архівні матеріали звалені на підлогу в одній із кімнат колишнього міського архіву. Не в кращому стані знаходилися архіви на місцях. Через відсутність приміщень і спеціального обладнання цінні архівні документи зберігалися в сараях, стайнях або в підвалах, в результаті чого вони втрачалися через пожежі, затоплювалися водою або розкрадалися. К. Й. Осипова та С. П. Костін так писали в своєму нарисі про той час: «У цей період наїжджали з Одеси представники Губархіву, які детально обстежували стан справ із архівами в місті Миколаєві, складали акти, що направлялися до центру й губвиконкому, але цим їх діяльність обмежувалася, тому що через відсутність у їхньому розпорядженні коштів вони не були в змозі вживати будь-яких екстрених заходів для врятування архівного матеріалу від загибелі». До 1924 р. низка установ у Миколаєві вжила заходів до впорядкування своїх архівів, навіть Округний комунальний відділ, винний у довершенні хаосу в колишньому міському архіві, заснував свій власний архів. Ймовірно з метою своєї реабілітації Округмунвідділ забрав на зберігання до цього архіву 25 пудів тих архівних справ міського архіву, котрим удалося вижити. Округмунвідділ звернувся до Одеського губарху за практичними вказівками щодо організації зберігання архіву. На це звернення 16 грудня 1924 р. надійшла відповідь Одеського губарху, в якій йшлося про те, що у вищих колах обговорюється питання про призначення до Миколаєва спеціального уповноваженого Губарху, а до цього часу Округмунвідділу слід ужити всіх заходів щодо охорони архівних справ колишнього міського архіву, так як у «Центрі» їм надають важливого значення [106].

Перехід на триступеневу систему управління в Україні вимагав корінної перебудови мережі архівних установ. У зв'язку з цим на місцях були ліквідовані губернські архівні управління та створено округні архівні управління [107]. З 3 червня 1925 р. Миколаїв став центром окремого Миколаївського округу (м. Первомайськ стало центром Первомайського округу, в якому згодом було створене Первомайське окружне архівне управління), а 10 вересня 1925 р. Президія Миколаївського окрвиконкому видала постанову про створення Миколаївського окружного архівного управління, яке в своєму першому звіті констатувало втрату в період революційних подій і громадянської війни більшості дореволюційних архівів та документів періоду 1917–1919 рр. Рештки Миколаївського міського архіву складали лише 10 дореволюційних фондів. Миколаївське окружне архівне управління здійснило надзвичайного обсягу роботу із виявлення в межах округу й концентрації дореволюційних архівних документів у своїх сховищах: на сьогодні в Державному архіві Миколаївської області налічується 259 фондів 74 326 архівних справ періоду до 1917 року. Вони є найціннішим скарбом, оскільки

це все, що лишилося нам від наших предків, які жили й творили історію наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Отже, період 1917–1925 рр. в архівній історії України надто неоднозначний. Він характерний, поперше, невдалими спробами здійснення в Українській Народній Республіці архівної реформи, спрямованої на централізацію і структурування управління архівною справою в державі та концентрацію історичної документальної спадщини українського народу в спеціалізованих архівних установах і початком реальної реорганізації архівної справи радянською владою. В основу архівної реформи закладалася національна ідея. Досі не втрачають своєї значущості пропозиції щодо заснування в Україні Національного архіву. Проекти, підготовлені В. Модзалевським, В. Міяковським, за умови їх реалізації більше б відповідали самій природі українства, а також науковому спрямуванню архівної роботи, особливо щодо аполітичності діяльності архівів, та забезпеченню збереженості архівних документів на всіх рівнях (загальнодержавному, губернському та повітовому), однак визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. закінчилися невдачею й перемогою більшовицької Росії. Відтак, за основу формування вже радянської архівної системи в Україні був покладений ленінський декрет від 1 червня 1918 р. «Про реорганізацію й централізацію архівної справи в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці». Слід відзначити, що ідеї архівних діячів Української Народної Республіки через певні історичні умови не досягали Миколаєва й не мали впливу на миколаївські архіви та архівістів. У той же час архівні органи Росії не випускали з поля зору миколаївські архіви, вже тоді намагаючись визначити в їхніх фондах цінні історичні документи.

Реальна реорганізація архівної справи на Миколаївщині розпочалася від встановлення радянської влади, проте радянські органи, попри декларації, почали свою діяльність не з врятування й захисту архівів, а з використання архівних документів для боротьби з політичними опонентами. Зокрема, в Миколаєві діяла архівна комісія судово-слідчої секції Ради робітничих і військових депутатів.

У перші роки радянська влада ще цінувала авторитет української національної науки, відтак до складу колегії Головного архівного управління УСРР потрапили такі українські вчені як Дмитро Багалій, Митрофан Довнар-Запольський, Василь Веретенников, а в Миколаєві працювати на архівній ниві продовжував завідувач міського архіву – Антон Добровольський. Утім, у той час аналогічні тенденції до залучення старих спеціалістів спостерігалися й в Росії. Причетність учених до управління архівною справою вплинула на визначення місця архівів у системі освіти: Головного архівного управління – в Наркомосі УСРР, а архівних комісій на місцях – в складі музейних секцій позашкільних відділів Губнаросвіти (1920 р.). Однак, діяльність цих архівних комісій від самого початку спрямовувалася на виявлення й концентрацію документів з історії революції. Згодом були зроблені кроки до подальшої політизації діяльності архівів:

губернські та повітові архівні секції підпорядковано відповідно губполітосвітам губернських відділів народної освіти та повітполітосвітам повітових відділів народної освіти (1921 р.).

Беззаперечно, що на формування радянських органів управління архівною справою в Україні здійснив вплив заступник голови Наркомосу УСРР Я. П. Ряпо. Значення архівів для влади він усвідомив ще в Миколаєві у 1917–1920 рр., спершу використовуючи архівні документи з метою знищення політичних опонентів, а згодом спрямовуючи архівну комісію до дослідження історії революційних рухів.

По-друге, період 1917–1925 рр. характерний катастрофічними втратами архівних документів в роки революційних подій і громадянської війни. Усі заходи архівних органів як Української Народної Республіки, так і більшовицького уряду УСРР, спрямовані на врятування архівів, у тих умовах не досягали своєї мети. У повоєнний період в Україні розпочалися паливна та паперова кризи, жертвою яких стали архівні документи. Для впорядкування утилізації архівних документів для потреб паперової промисловості було прийнято рішення про створення місцевих органів Особливої Всеукраїнської архівної комісії – губОВА-Ків. У Миколаївській комісії з вилучення та утилізації архівних матеріалів (губОВАКУ) не вбачається органу, який би запобігав знищенню архівних документів, навпаки губОВАК, а після нього й губархсекція, виконували плани більшовиків зі стирання пам'яті про минуле. Орієнтовно за період 1917–1925 рр. на Миколаївщині загинуло щонайменше 5 млн. архівних справ періоду до 1917 р., більш за все постраждали архіви у повітових центрах і волостях.

Разом із тим, Миколаївська губернська архівна секція вдалася до більш вагомих організаційних заходів: нею було частково сконцентровано архівні фонди ліквідованих установ губернского центру та повітів, створено повітові архівні секції, губернский архівний фонд, губернский історичний архів і архів революції. Значущість внеску губархсекції в розвиток архівної справи на Миколаївщині також полягає в розробленні нею положень про губернську й повітові архівні секції та спробі запровадження наукової експертизи цінності архівних документів. Очевидно, заслуга цього належить голові губархсекції Георгію Ільгісонісу. Не сприяли збереженості миколаївських архівів й подальші адміністративно-територіальні зміни в УСРР: втрата статусу губернії і міста Миколаєва як губернского центру спричинила зупинку архівної роботи й подальше знищення архівів. Миколаївський окркомунвідділ зруйнував сховища міського архіву, перетворивши їх на складські приміщення.

Таким чином, архіви Миколаївщини, накопичені в період із кінця XVIII ст. до 1917 р., не пережили революцію, громадянську війну та радянські утилізаційні кампанії повоєнного часу. Разом із архівами втрачено пам'ять про людей і події, відновити її неможливо, тому наша історія завжди буде в «ближніх плямах».

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко Л. Л., Огорокова Л. І. Шнеєр Самарович Людковський – краєзнавець, історик-архівіст, громадський діяч / Л. Л. Левченко, Л. І. Огорокова // Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов. Т. 2. – Николаев, Атол, 2004. – С. 32–39; Левченко Л. Л. Центральний Чорноморський архів: післямова до подій 1934 року / Л. Л. Левченко // Архіви України. – 2014. – № 2. – С. 165–214.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО) України, ф. 2581, оп. 1, спр. 12, арк. 21–22; Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 15–15 зв.
3. Ряппо Я. П. Автобіографія / Большая биографическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/108880/Ряппо; Павленко А. П. Офіцери Чорноморського флота в органах влади в 1917 г. / А. П. Павленко // Документ. Архив. История. Современность. – Вып. 14. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. – С. 98–112.
4. Виговський М. Ян Ряппо: реформатор системи освіти в Україні 1920-х років / М. Виговський // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 79–89; Донченко Л. Внесок Я. П. Ряппо у розробку питань підготовки вітчизняних соціально-педагогічних кадрів (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Л. Донченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 4. – С. 60–64; Білецька С. В., Білик В. М., Борисенко Н. О. Внесок Я. П. Ряппо в розробку питань українського шкільництва / С. В. Білецька, В. М. Білик, Н. О. Борисенко // Історія педагогіки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. Г. В. Троцько. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. – С. 402–404; Ворожбіт В. В., Ігнат'єва А. І. Внесок Я. П. Ряппо в розвиток масової педагогічної публіцистики / В. В. Ворожбіт, А. І. Ігнат'єва // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Вип. 32(85). – 2013. – С. 27–31; Пилипенко О. С. Діяльність Я. П. Ряппо в державному апараті управління освітою в УСРР у 1920-ті роки / О. С. Пилипенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія». – 2013. – Вип. 49. – С. 123–124.
5. Піскурьов С. Миколаїв. Рік 1917. Червоні коліщатка. Оповідь без героя / Сергій Піскурьов. – Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2007. – 72 с.
6. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 7–7зв.
7. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 2, арк. 125–128.
8. ДАМО, ф. П-1817, оп. 2, спр. 279, арк. 63.
9. ДАМО, ф. Р-2247, оп. 1, спр. 52, арк. 2–4.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 12, № 654.
11. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 41–42.
12. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 69–69зв.
13. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 81–82 зв.
14. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 1056, арк. 123–133.
15. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 4, спр. 2, арк. 4–4 зв. (Доповідна записка В. Модзалевського до Міністерства народної освіти про реформу архівної справи в Україні).
16. Серединський О. В. Миколаївщина в період правління гетьмана П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) / Державний архів Миколаївської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mk.archives.gov.ua/.../101-pubmykskoropadsky.html
17. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 7зв.
18. Пухальська Ольга Лаврівна (близько 1860–1925 рр.) – завідувачка Миколаївською громадською бібліотекою у 1892–1925 рр. / ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 71, арк. 2.
19. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8.
20. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 71, арк. 2.
21. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8.
22. Хорхордіна Т. История и архивы / Татьяна Хорхордіна. – М., 1994. – С. 6–90.
23. Зусман Самуїл Соломонович / Див.: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими ученими. Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 1: Д–Н / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т історії України, Комісія НАН України з наук спадщини акад. В. І. Вернадського, РАН, Архів; ред. кол.: А. Г. Загородній, О. С. Онищенко (голова), В. А. Смолій; уклад.: О. С. Онищенко, В. Ю. Афіані, Л. А. Дубровіна. – К., 2012. – С. 188–191.
24. ЦДАВО України, ф. 3689, оп. 1, спр. 17, арк. 2–3зв. (Доповідна записка В. Модзалевського про завдання Архівно-бібліотечного відділу Головного управління справами мистецтв та національної культури Директорії).
25. Матяш І. Архівна справа в Україні 1917–1921 рр. особи, події, здобутки / Ірина Матяш // Пам'ятки. Том 1. – К., 1998. – С. 8.
26. Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УСРР. – 1958. – № 2. – С. 14.
27. Збірник Указонень та Роспоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. — 1919. – № 34. – Ст. 395; ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 67, арк. 101.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 680, арк. 6–7 зв.
29. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 11–12; ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 13–15.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 709, арк. 25–27 зв.
31. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 709, арк. 22–24.
32. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 512, арк. 25, спр. 710, арк. 7–7зв.; Шевченко О. Хроніка архівного будівництва в Україні (1917–1921 рр.) / Ольга Шевченко // Пам'ятки. Т. 1. – К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 1998. – С. 22.
33. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 709, арк. 28–28 зв.
34. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 20, арк. 107.
35. ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 1823, арк. 1–4зв.
36. ІР НБУВ, ф. ХХІХ, спр. 1823, арк. 3–4зв.
37. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8.

38. ЦДАВО України, ф. 3689, оп. 1, спр. 6, арк. 42; ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 103; ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 79; ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 119.
39. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 686, арк. 21-22 зв.
40. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. – С. 47.
41. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 9, арк. 4.
42. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 4.
43. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
44. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 1, спр. 591, арк. 124.
45. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 6.
46. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 36, арк. 1-2 зв., 3 (Справка о последовательном административно-территориальном изменении границ бывшей Херсонской губернии).
47. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 2, арк. 9.
48. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 19, арк. 31.
49. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 45, арк. 11.
50. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 19, арк. 46.
51. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 45, арк. 11.
52. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 8зв.–9.
53. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 9–9зв.
54. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 45, арк. 51.
55. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 67, арк. 8.
56. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 19, арк. 122.
57. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 67, арк. 13зв.
58. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 125, арк. 19.
59. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 20, арк. 35 зв., 42.
60. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
61. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 7.
62. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. – С. 46–47.
63. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 9.
64. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
65. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 9, арк. 4–44.
66. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
67. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 21-22.
68. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 9, арк. 2.
69. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
70. Боряк Геннадій, Матяш Ірина. Формування системи архівних установ та розвиток української архівістики / Архівні установи України: Довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України, УНДІАСД; Редкол.: Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. – 2-е вид., доп. – К., 2005. – С. 13.
71. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 10, арк. 9, 10.
72. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
73. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 10, арк. 14.
74. Макієнко О. Роль Особливої Всеукраїнської архівної комісії та її місцевих інституцій у розвитку архівної справи в регіонах України / Олексій Макієнко // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2015. – Т. 22–23. – С. 39.
75. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіву за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархіву, 1925. – С. 47.
76. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 5-6 зв.; Державний архів м. Києва, ф. Р-93, оп. 2, спр. 168, арк. 33-33зв.
77. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 18.
78. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 152, арк. 19-20.
79. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
80. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 6, арк. 28-31 зв.
81. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 3-3зв.
82. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 6.
83. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959. – С. 112–113.
84. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 16, арк. 22-22зв.
85. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 16, арк. 75-75зв.
86. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 22, арк. 13.
87. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
88. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 4, арк. 2–2зв.
89. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства, 13 октября 1920 г. – № 82. – С. 413–414.
90. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 75, арк. 4–4зв.
91. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 6, арк. 1–14.
92. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 246, арк. 72–73зв.
93. ДАМО, ф. Р-152, оп. 1, спр. 246, арк. 71.
94. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 2, арк. 2–4.

95. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 2, арк. 1-13в.
96. ДАМО, ф. Р-98, оп. 1, спр. 78, арк. 31.
97. ДАМО, ф. Р-97, оп. 1, спр. 5, арк. 6-63в.
98. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 10-103в.
99. З грудня 1917 р. по січень 1918 р. існувала Одеська область, до березня 1918 р. – Одеська Радянська Республіка, з 16 квітня 1920 р. – Одеська губернія, однак у документі йдеться про «обласний архівний фонд».
100. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-100, оп. 1, спр. 16, арк. 3; Білоусова Л. Архівіст – професія для людей і власної душі / Лілія Білоусова // Одеські архіви. Інформаційний бюлетень Державного архіву Одеської області. – Випуск XIX, 2015 (Спецвипуск до 95-річчя Державного архіву Одеської області). – Архівісти Одещини: бібліографічний словник. – Одеса, 2015. – С. 8–9; Білоусова Л.Г. Екскурс в історію архівної справи / Лілія Григорівна Білоусова // Праці Державного архіву Одеської області. Том XIV. Присвячується 85-річчю Державного архіву Одеської області. – Одеса, 2005. – С. 22–23; Виногловська С.В. Становлення архівної справи на Одещині. 1920–1932 рр. / Світлана Володимирівна Виногловська // Праці Державного архіву Одеської області. Том XIV. Присвячується 85-річчю Державного архіву Одеської області. – Одеса, 2005. – С. 24–25.
101. ДАОО, ф. Р-100, оп. 1, спр. 72; ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 18, арк. 3.
102. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 1–18 января 1922 г. – № 1. – С. 21.
103. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1922. –
104. Ч. 46. – Ст. 681; Державний архів Миколаївської області, ф. Р-88, оп. 1, спр. 1, арк. 12–13.
105. Водолажченко О., Барвінський В. Короткий нарис історії архівної справи на Україні та діяльності Укрцентрархіва за 1924 рік / О. Водолажченко, В. Барвінський // Архівна справа. Книжка перша. – Харків : Видання Укрцентрархіва, 1925. – С. 47–48.
106. ДАМО, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 72, арк. 1.
107. ДАМО, ф. Р-88, оп. 1, спр. 11, арк. 10.
108. Інструкція Центральної Комісії переведення трьохступеневої системи управління про порядок ліквідації Губерніяльних Архівних Управлінь від 15/VII ц. р. Ч. 235 // Бюлетень Укрцентрархіва. Узаконення та розпорядження в архівній справі. – Харків, 1925, жовтень. Ч. 1–2. – С. 9–11.

Л. Л. Левченко

АРХИВЫ НИКОЛАЕВЩИНЫ В КОНТЕКСТЕ АРХИВНОЙ ИСТОРИИ УКРАИНЫ 1917-1925 гг.

В статье освещены трагические события в архивной сфере Николаева и Николаевской губернии периода 1917-1925 гг., в который была утрачена большая часть исторического документального наследия Николаевщины дореволюционной эпохи, а также деятельность архивной комиссии судебно-следственной секции Николаевского совета рабочих и военных депутатов (1917 г.), Николаевской комиссии по изъятию и утилизации архивных материалов (губОВАК, 1920–1921 гг.), Николаевской архивной комиссии при музейной секции Внешкольного отдела Губнаробраза (1920–1921 гг.), Николаевской губернской архивной секции при Губполитпросвете (1921–1922 гг.). Уделено внимание попыткам реформирования архивной отрасли в Украине во времена Центральной Рады, Гетьманата, Директории. Однако, реальная реорганизация архивного дела на Николаевщине началась от установления советской власти, но советские органы поначалу использовали архивы в борьбе с политическими оппонентами, затем в целях исследования истории революции. В 1917–1925 гг. архивные документы на Николаевщине уничтожались массово во время военных действий, топливного и бумажного кризиса. Несмотря на все декларации о защите архивов большевистскому правительству, впрочем как и правительствам Украинской Народной Республики, в тех условиях не удалось предотвратить потери украинских архивов. Ориентировочно за период 1917–1925 гг. на Николаевщине погибло по меньшей мере 5 млн. архивных дел периода до 1917 г., более всего пострадали архивы в уездных центрах и волостях.

Ключевые слова: архивы Николаевщины; государственный архив Николаевской области; архивная комиссия при судебно-следственной секции Николаевского Совета рабочих и военных депутатов; Николаевской комиссия по изъятию и утилизации архивных материалов; Николаевский губОВАК; Николаевская архивная комиссия при музейной секции Внешкольного отдела Губнаробраза; Николаевская губернская архивная секция при Губполитпросвете; Ян Ряппо; Антон Добровольский, Георгий Ильгисонис.

L. Levchenko

THE ARCHIVES OF NIKOLAYEVSHCHINA IN THE CONTEXT OF THE ARCHIVAL HISTORY OF UKRAINE 1917–1925

The article discusses the tragic events in the field of archives of Mykolayiv and Mykolayiv province in 1917–1925. During this period most of the pre-revolutionary historical documentary heritage of Mykolayiv was lost. The paper also highlights the activities of the archival commission of the forensic section of Mykolayiv Council of Workers and Military Deputies (1917), Mykolaiv commission on extraction and utilization of archival materials (gubOVAK, 1920–1921), Mykolayiv archival commission of the museum section of the out of school department of Provincial People's Education (Hubnorosvita) (1920–1921), Mykolayiv provincial archival section at Provincial Political Education (Hubpolitovsita) (1921–1922). Attention is paid to the archival sector reform efforts in Ukraine during the Central Councils, Hetmanate, and Directory. The author concludes that the ideas of Ukrainian archivists of the liberation struggle era did not reach

the archives and archivists Mykolayiv due to military activities and political situation. The actual reorganization of archives in Mykolayiv was started by the Soviet authorities, but Soviet officials first used archives in the fight against political opponents, and only then as a tool to study the history of the revolution. In the 1917–1925, archival documents in Mykolayiv were massively destroyed during the military activities, and paper and fuel crises. Despite all the declarations on the protection of archives issued by the Bolshevik government, they and former the governments of the Ukrainian People's Republic failed to prevent losses of Ukrainian archives in those conditions. During 1917–1925, at least 5 million records created before 1917 were destroyed in the Mykolayiv region. County and district archives suffered the most. The author does not perceive the Mykolayiv commission on the extraction and utilization of the archival materials (gubOVAK) as a body that prevented the destruction of archival documents. On the contrary, gubOVAK and the provincial archival section executed the Bolsheviks plans to erase the memory of the past. However, Mykolayiv provincial archival section resorted to more substantial institutional activities. In part, it managed to concentrate the records of provincial center and counties institutions, created the county sections, Provincial historical archives and the Revolutionary archives. Further administrative and territorial changes in Ukraine (Mykolayiv province liquidation) did not contribute to the archival work. The Regional municipal department turned public archive storage facilities into warehouses and eventually destroyed the city archives.

Key words: *archives of Mykolayiv region; State Archives of Mykolayiv region; archival commission of the forensic section of Mykolayiv Council of Workers and Military Deputies; Mykolaiv commission on extraction and utilization of archival materials; Mykolayiv gubOVAK; Mykolayiv archival commission of the museum section of the out of school department of Provincial People's Education (Hubnorosvita); Mykolayiv provincial archival section at Provincial Political Education(Hubpolitosvita); Yan Ryappo; Anton Dobrovolsky; Georgi Ilgisonis.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.
Тригуб О. П., д-р іст. наук, проф.*

© Левченко Л. Л., 2016

Дата надходження статті до редколегії 10.05.2016